

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»
Навчально-науковий юридичний інститут

Кафедра цивільного права

О.С. ОЛІЙНИК

ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

**Методичні вказівки
для забезпечення самостійної роботи
студентів 2-го курсу денної форми навчання**

*спеціальність 081 «Право»
галузь знань 08 «Право»*

**Івано-Франківськ,
2018**

ББК 67.9 (4УКР)310

0-75

Розглянуто та затверджено на засіданні кафедри цивільного права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 1 від «31» серпня 2018 року).

Рекомендовано до друку рішенням Навчально-методичної ради навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 1 від «25» вересня від 2018 року).

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 2 від «02» жовтня 2018 року).

Рецензенти:

Гейнц Р.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Яремак З.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри судочинства навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Олійник О.С. Основи римського приватного права: Методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи студентів 2-го курсу денної форми навчання (спеціальність 081 «Право», галузь знань 08 «Право»). Івано-Франківськ: навчально-науковий юридичний інститут ПНУ, 2018. 65 с.

Методичні вказівки розроблені на основі навчального плану підготовки бакалавра спеціальності 081 «Право» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника» і призначені для самостійної роботи студентів другого курсу денної форми навчання з навчальної дисципліни «Основи римського приватного права» та підготовки до здачі екзамену. У методичних вказівках викладені: теми для самостійної роботи студентів з основ римського приватного права які включають короткі методичні рекомендації, що полегшать підготовку студента, перелік питань, які необхідні для самопідготовки студентів, різнопланові теоретичні та практичні завдання, які сприятимуть поглибленому вивченню матеріалу з дисципліни «Основи римського приватного права», програмові вимоги до іспиту. До кожної теми запропоновано перелік основної та додаткової літератури, нормативних актів (історичних джерел) з метою поглибленого ознайомлення студентів з конкретними правовідносинами, що існували у римському суспільстві та з особливостями здійснення їх правового регулювання.

Методична розробка призначена для студентів, аспірантів, викладачів.

ББК 67.9 (4УКР)310

© Олійник О. С., 2018

© ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	6
ТЕМАТИКА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	12
Тема № 1-2.....	12
Тема № 3.....	16
Тема № 4.....	20
Тема № 5-6.....	23
Тема № 7.....	28
Тема № 8.....	31
Тема № 9.....	34
Тема № 10-11.....	37
Тема № 12.....	43
Тема № 13.....	45
Тема № 14.....	48
ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО ІСПИТУ.....	52
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	56

ПЕРЕДМОВА

Римське право належить до історичних здобутків людської культури та цивілізації. Римське право як явище римо-античної культури зберігає своє значення і сьогодні, попри те, що давно не існує Римської держави, де воно зародилося та розвивалося. Саме римляни створили унікальну та універсальну систему права, що має своєю основою приватну власність, неперевершену за ступенем своєї внутрішньої гармонії і завершеності. Для римського приватного права були звичними такі якості як практичність, високий рівень узагальнень, світськість, ефективність тощо. Римське право можна розглядати як певний феномен, в основі якого лежить культура, мораль, релігія, держава та народ. Воно, попри значну кількість наукових праць і досліджень, зберігає й сьогодні невичерпний потенціал для нових наукових звершень.

Довершеність римського права ґрунтувалася на ідеях природного права, засадах справедливості, порядності, доброчесності, що й обумовило періодично здійснювані спроби відродити дух римського права, використати його найбільш вдалі знахідки та рішення. Ці спроби, що отримали у сукупності найменування «рецепція римського права», є одним з найяскравіших доказів того, що воно й через багато років після падіння Римської імперії зберегло свій потенціал, внаслідок чого і стало «материнським» щодо практично всіх європейських правових систем. Римське приватне право абстраговане від тих соціально-економічних умов, на ґрунті яких воно зародилося і тому цілком позбавлене характеру тлумачення чи коментування чинного на той час законодавства.

Вивчення навчальної дисципліни «Основи римського приватного права» є основою базової підготовки студента-юриста, дає ті засоби і навички, які необхідні для формування юридичного способу мислення, забезпечує навчання техніці і проблемному мисленню юриста-фахівця. Саме римське приватне право стало одним з основних джерел формування сучасного українського законодавства. Переважаючи більшість класичних юридичних термінів, що застосовуються сучасними українськими юристами, має латинське походження. Латина, як відомо, була офіційною мовою стародавньої Римської держави. Це, зокрема, такі терміни як: юриспруденція, власність, зобов'язання, договір, реституція, сервітут, облігація, конституція, юстиція, фабула, делікт та багато інших.

Сучасний юрист повинен не тільки добре володіти знанням нормативно-правових актів, а й розуміти їх суть та логіку побудови. Таке розуміння може забезпечити ретельне вивчення історії виникнення та розвитку юриспруденції взагалі та певних юридичних інститутів зокрема. Вивчаючи римське право, студент вчиться аналізувати норми права не тільки в статичній формі, а й у динаміці історичного розвитку, що надає можливість всебічного оволодіння правовими знаннями та розвитку його професійної правосвідомості.

Дисципліна «Основи римського приватного права» вивчає питання, що стосуються поняття, предмету та ролі римського права, з'ясовує його джерела, визначає основні юридичні поняття, що застосовувалися у стародавній римській державі. В цьому аспекті вивчаються сімейні правовідносини, правовий статус осіб, поняття про позови, речові права, зобов'язання, договори, делікти та спадкове право.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Основи римського приватного права» є формування у студентів цілісної системи знань про загальнотеоретичні засади римського права, практичне застосування цих знань у діяльності юристів. Методичні вказівки підготовлені з урахуванням норм стародавнього римського права в обов'язку, необхідному для повного та глибокого опанування студентами основних положень щодо системи зазначеної

навчальної дисципліни, основних нормативно-правових актів римської держави, практики їх застосування, звичаїв та традицій, що існували в римському суспільстві. Завданням навчальної дисципліни є формування у студентів цілісної системи знань про римське приватне право, забезпечення розуміння студентом правової атмосфери тих часів з тим, щоб сприяти здійсненню порівняльного аналізу сучасного цивільного та стародавнього приватного права.

В результаті вивчення дисципліни «Основи римського приватного права» студенти повинні **знати**: - основні положення римського приватного права; понятійний апарат курсу «Основи римського приватного права»; - джерела римського приватного права; - правове становище різних категорій осіб в римському приватному праві; - основи правового статусу юридичних осіб; - способи захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб; - основні положення речового права; - основні положення зобов'язального та договірної права; - основні положення спадкового права Римської держави.

Уміти: - здійснювати порівняння, аналіз норм римського приватного права та сучасного цивільного законодавства.

Відповідно до навчального плану навчальна дисципліна «Основи римського приватного права» включає лекційні, семінарські (практичні) заняття та самостійну роботу студентів. Даний методичний посібник присвячений саме самостійній роботі студентів. До кожної теми подаються методичні поради до її вивчення, акцентується увага на основних проблемних питаннях, які стосуються поданої теми. Крім того, до кожної теми пропонується основна та додаткова література, а також перелік першоджерел, які є основою регулювання певного виду відносин. Запропоновані завдання з «Основи римського приватного права» сприятимуть позааудиторній роботі студентів з вказаної навчальної дисципліни, дасть можливість перевірити свої знання та навички при вирішенні різних практичних ситуацій та тестів, запропонованих у даному збірнику тим самим дозволить більш якісно підготуватися до контролю знань студентів.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА»

Тема 1. Поняття римського права та його значення в історії розвитку юриспруденції. Система римського приватного права

Римська правова культура. Основні світоглядні засади римської правової культури. Співвідношення права і релігії в римській культурі. Поняття та ознаки римського приватного права. Розмежування приватного та публічного права у Стародавньому Римі. Значення римського приватного права в історії розвитку юриспруденції. Поняття та предмет римського приватного права. Основні інститути римського приватного права: інститут необмеженої приватної власності, інститут договору. Система приватного римського права. Періодизація розвитку римської держави і права (архаїчний період, передкласичний період, класичний період, посткласичний період, юстиніанівський період). Правова характеристика цивільного (квіритського) права, права народів, преторського права.

Роль римського приватного права у виникненні та розвитку правових систем Європи. Рецепція римського приватного права: види, типи, форми. Проторецепція римського приватного права. Епоха глосаторів. Коментатори. Відмінність римського приватного права від права Стародавнього Риму. Рецепція римського приватного права в Україні.

Тема 2. Джерела римського приватного права

Загальна характеристика джерел права. Види джерел права. Поняття та види джерел римського приватного права. Основні джерела правоутворення у Стародавньому Римі. Звичаєве право. Закони XII таблиць – найдавніша форма писаних звичаїв Стародавнього Риму. Види звичаїв. Закони як джерело римського приватного права. Царські закони. Постанови народних зборів. Загальна характеристика сенатус-консультів. Імператорські конституції та їх види (едикти, декрети, рескрипти, мандати). Едикти магістратів та преторська практика. Форми діяльності римських юристів. Закон про цитування. Судовий прецедент.

Кодифікації римського приватного права. Кодифікація Юстиніана та її значення. Загальна характеристика Кодексу Юстиніана. Правова характеристика Дигестів. Інституції та їх значення. Новели. Звід цивільного права.

Тема 3. Правове становище особи в Римській державі

Поняття особи в римському приватному праві. Правосуб'єктність та її складові елементи. Поняття статусного права. Статуси осіб в Римській державі та правові наслідки змін в статусі осіб. Статус свободи, громадянства. Сімейний статус.

Правоздатність та дієздатність в Римській державі. Правоздатність в галузі публічного та приватного права. Виникнення та припинення правоздатності. Поняття, зміст, обсяг дієздатності. Диференціація осіб залежно від обсягу дієздатності. Причини та форми обмеження дієздатності фізичних осіб в Римі. Правова характеристика «приниження честі». Реституція та особливості її застосування щодо неповнолітніх.

Класифікація осіб в римському праві за статусом громадянства та обсяг об'єму їх цивільних прав. Правове становище римських громадян. Правове становище латинів. Латини Юніані. Правове становище перегринів. Правове становище вільновідпущеників (лібертинів).

Встановлення правового інституту колонату та його роль в історії Римської держави. Специфіка правового становища колонів. Джерела рабства в Римській державі. Правове становище раба в Римі. Способи залучення рабів у приватний обіг. Рабський пекулій як форма експлуатації рабів. Звільнення рабів: умови, форми, особливості.

Виникнення та розвиток інституту юридичних осіб. Поняття, види та ознаки юридичних осіб. Особливості виникнення та припинення юридичних осіб в Римі. Правове становище приватних корпорацій та їх види (союзи, фонди, муніципії).

Тема 4. Шлюбно-сімейні правовідносини в римському приватному праві

Загальна характеристика шлюбно-сімейних правовідносин в римському праві. Еволюція шлюбно-сімейних відносин. Поняття сімейного права. Поняття шлюбу та його види (шлюб з чоловічою владою та шлюб без чоловічої влади). Форми укладення шлюбу. Умови укладення та припинення шлюбу. Законний римський шлюб та його відмінність від конкубінаату та контуберніуму. Поняття сім'ї та її види (агнатичне та когнатичне споріднення). Правова характеристика кровного споріднення за лініями та ступенями. Реформи імператора Августа у сфері шлюбно-сімейних відносин.

Особисті та майнові відносини подружжя. Правовий режим приданого та дарування з боку чоловіка. Параферна. Загальна характеристика відносин між батьками та дітьми. Інститут батьківської влади та її особливості в Римській державі. Встановлення та припинення батьківської влади. Відносини між матір'ю та дітьми. Право пекулію. Узаконення та усиновлення (адопція та арогація).

Опіка та піклування в римському приватному праві. Підстави для відмови від опіки. Припинення опіки та піклування. Представництво.

Тема 5. Здійснення та захист прав. Виникнення суду та його види. Судочинство у Стародавньому Римі.

Суб'єктивні права та обов'язки. Поняття здійснення суб'єктивних прав. Мета та форми захисту прав. Особливості здійснення саморозправи як досудового способу захисту порушених прав та її правові наслідки. Виникнення суду та його види (публічні та приватні суди). Підсудність. Учасники судового процесу. Історичні форми судового процесу у Стародавньому Римі. Правова характеристика легісакційного процесу. Форми здійснення легісакційного процесу. Віндикація та контрвіндикація. Сакрамент. Засвідчення спору – літисконтестація. Визначальні особливості легісакційного процесу та його відмінність від інших видів процесу в Римській державі.

Формулярний процес та особливості його походження й здійснення. Характерні ознаки формулярного процесу та його відмінність від легісакційного процесу. Формула та її складові частини. Екстраординарний процес та його особливості. Одностадійність екстраординарного процесу. Закритий розгляд справ. Державне мито. Відмінність екстраординарного процесу від легісакційного та формулярного процесів. Рескриптний процес. Судове рішення. Анулювання судового рішення. Виконання судового рішення.

Особливі засоби преторського захисту та їх види. Реституція та особливості її застосування. Інтердикти. Стипуляція. Введення у володіння.

Тема 6. Вчення про позов. Позовна давність

Поняття та види позовів в Римській державі. Речові та особисті позови. Віндикаційний та негаторний позови. Позови суворого права та доброї совісті. Прямі та зворотні позови. Позови за аналогією. Позови з фікцією. Кондикційні позови. Позови з переміщенням суб'єктів в інтенції та кондемнації. Штрафні та реіперскуторні позови. Ноксальні позови. Позови в інтересах римського народу. Конкуренція позовів (кумулятивна та альтернативна конкуренція).

Правова характеристика позовної давності. Законні строки та позовна давність. Початок перебігу позовної давності. Переривання та зупинення строків позовної давності та підстави для цього. Судове рішення. Наслідки спливу строків позовної давності.

Тема 7. Речове право Риму та його правова характеристика

Поняття речового права. Поняття речей та їх види. Манципні та неманципні речі. Речі сакральні та речі релігійні. Речі публічного права. Родові та індивідуально визначені речі. Споживчі та неспоживчі, подільні та неподільні, прості, складні та інші види речей, поділ яких визнавався в Римській державі. Плоди та доходи. Витрати. Майно.

Види прав на речі. Поняття та види володіння річчю. Розмежування володіння та тримання (держання). Похідне володіння та його особливості. Способи встановлення та припинення володіння. Володіння законне та незаконне. Добросовісне та недобросовісне володіння. Захист права володіння та типи володільницьких інтердиктів. Посесорний захист. Петиторний захист.

Поняття та зміст права власності. Елементи права власності. Право володіння. Право користування. Право розпорядження. Право одержувати прибутки. Право захисту. Зміст права власності. Обмеження права власності.

Види власності. Квіритська власність. Преторська власність. Власність перегрінів. *Ius in commercio*. Провінційна власність. Виникнення поняття приватної власності. Державний земельний фонд. Земля, що залишалася у користуванні підкорених народів. Спільна власність. Ідеальна і реальна частки співвласників. Рівність прав співвласників. Пріоритетне право придбання частки в спільній власності. Спільна сумісна та спільна часткова власність.

Підстави виникнення та припинення права власності. Первісні та похідні способи набуття права власності. Заволодіння, специфікація, набуття права власності за давністю, злиття і змішування речей, з'єднання речей. Правовий режим скарбу. Придбання плодів. Набуття права власності за договором, у порядку спадкування. Традиція. Підстави припинення права власності. Загибель речі. Відмова власника від права на річ. Втрата права власності на річ.

Способи захисту права власності. Речові позови захисту права власності. Віндикаційний, негаторний позов. Публіціанський позов. Прогібіторний позов.

Тема 8. Загальна характеристика прав на чужі речі у Стародавньому Римі

Особливості виникнення інституту прав на чужі речі у Стародавньому Римі. Поняття та види прав на чужі речі. Поняття сервітуту (право обмеженого користування чужим майном). Поділ сервітутів на земельні та особисті. Види земельних та особистих сервітутів. Юридичні наслідки встановлення сервітутного права на річ. Міські та сільські сервітутути як різновиди земельних. Узурфрукт і узус.

Емфітевзис (право користування чужою земельною ділянкою сільськогосподарського призначення) та суперфіцій (право користування чужою земельною ділянкою в межах

населеного пункту). Зміст емфітевзису. Право відчуження емфітевзису. Зміст суперфіцію та право його відчуження. Захист суперфіцію та емфітевзису. Заставне право. Виникнення, призначення та основні риси заставного права. Форми застави. Фідуціарна застава (*fiducia cum creditore*). Ручний заклад (*pignus*). Іпотека (*hypotheca*). Припинення заставного права.

Тема 9. Загальні положення зобов'язального права

Поняття зобов'язання та його роль у цивільному обороті. Зобов'язальні відносини. Кредитор та боржник як сторони в зобов'язанні. Зміст зобов'язання: групи дій для виникнення зобов'язання: дати (*dare*), зробити (*facere*), надати (*praestare*). Види зобов'язань. Натуральні зобов'язання. Односторонні, двосторонні, багатосторонні зобов'язання. Подільні та неподільні зобов'язання. Альтернативні зобов'язання. Факультативні зобов'язання. Активні та пасивні зобов'язання. Інші види зобов'язань.

Підстави виникнення зобов'язань. Поняття юридичного факту. Події та дії.

Розподіл на договірні та позадоговірні зобов'язання. Система підстав виникнення зобов'язань: з договору; з делікту; ніби з контракту; ніби з делікту. Особистий характер зобов'язань. Заміна осіб в зобов'язанні в період принципату. Успадковування обов'язків по зобов'язаннях. Новація та особливості її здійснення. Цесія. Вади механізму цесії. Можливість перевodu боргу на третю особу. Умови перевodu боргу.

Зобов'язання з множинністю сторін. Види солідарності виконання. Вибіркова солідарність. Кумулятивна солідарність. Форми солідарності в римському праві. Кореальні зобов'язання. Виконання зобов'язань та його умови. Заміна виконання. Здійснення виконання особі, здатній його прийняти. Належне місце виконання. Виконання зобов'язання у визначений строк. Дострокове виконання. Спосіб виконання зобов'язання.

Прострочення виконання. Види прострочення виконання. Прострочення боржника. Наслідки прострочення боржника. Неможливість виконання та відповідальність за неї боржника. Непереборна сила. Підстави для притягнення боржника до відповідальності. Умови відповідальності: шкода, вина. Умисел, необережність та їх види. Збитки та їх види.

Поняття гарантій виконання зобов'язання. Засоби забезпечення виконання зобов'язання. Неустойка, гарантія, завдаток, застава, при тримання. Відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язання боржника та кредитора.

Тема 10. Загальне вчення про договори

Поняття договору за римським правом. Договір та угода. Сторони в договорі (контрагенти). Предмет договору. Види договорів. Контракти. Система контрактів. Угоди, що не були контрактами (пакти). Забезпечення контрактів судовим захистом.

Умови дійсності договорів. Законність. Волевиявлення сторін. Наявність правоздатності та дієздатності у сторін. Дотримання форми волевиявлення. Визначення предмета договору. Реальне виконання дій, що становлять предмет договору.

Воля та її вираз. Конклюдентні дії. Відповідність зовнішнього виразу волі внутрішньому наміру сторін. Помилка відносно характеру договору та відносно сторони договору. Помилка в предметі договору. Помилка в мотиві. Обман. Примус.

Зміст договору. *Dare, facere, praestare*. Умови договору. Істотні, звичайні, випадкові умови. Строк. Види строків: строк, з якого починає діяти договір та строк, настання якого припиняє дію договору. Умови договору. Відкладальні та скасувальні умови. Мета, задля

якої укладався договір (кауза). Укладення договору. Оферта. Акцепт. Особиста присутність сторін. Укладення договору через представника. Припинення договору чи його розірвання.

Тема 11. Правова характеристика окремих видів договорів

Класифікація договорів. Контракти і пакти. Основні види контрактів. Правова характеристика вербальних договорів. Стипуляція як один із головних вербальних договорів. Умови дійсності стипуляції. Недійсні та нікчемні стипуляції. Інші види вербальних договорів: порука, обіцянка дати придане, обіцянка вільновідпущеника патрону.

Загальна характеристика літеральних договорів (журнали, прибутково-видаткові книги, синграф, хірограф).

Правова характеристика реальних договорів (позика, позичка, схов, застава). Відмінність договорів позики і позички. Нексум як найдавніша форма позики. Морська позика. Прекаріум. Договір схову або поклажі. Різновиди договору схову. Секвестр.

Правова характеристика консенсуальних договорів (договір купівлі-продажу, договір міни, договір найму речей, послуг, роботи, договір доручення, договір товариства). Права та обов'язки покупця та продавця за договором купівлі-продажу. Особливості договору морського перевезення. Договір товариства та його особливості. Види договору товариства у Стародавньому Римі. Договір доручення та його особливості. Види доручення. Права та обов'язки мандатаря.

Правова характеристика інномінальних (безіменних) контрактів та їх види. Походження та розвиток безіменних контрактів. Правова характеристика договору міни. Правова характеристика оціночного договору. Пакти та їх види в римському приватному праві. «Одягнені» та «голі» пакти: поняття, сутність. Законні, преторські, додаткові (приєднані) пакти.

Тема 12. Загальні положення про позадоговірні зобов'язання. Квазіконтракти

Поняття та види зобов'язань ніби з контракту (квазіконтракти). Відсутність договору між сторонами. Суть зобов'язання.

Ведення чужих справ без доручення. Gestor. Dominus. Позови на випадок ведення чужих справ. Елементи зобов'язання. Умови ведення чужих справ без доручення. Відсутність зобов'язання гестора перед хазяїном справи. Ведення справ за рахунок хазяїна справи. Зобов'язання сторін. Дбайливе ставлення до чужої справи. Обов'язок прозвітувати за виконану справу. Відповідальність гестора за казус.

Зобов'язання з безпідставного збагачення. Загальні підстави збагачення. Позов для витребування безпідставного збагачення. Кондикційний позов (condictio). Види кондикційних позовів. Позов про повернення певної грошової суми. Позов про повернення певної речі. Позов про повернення іншого збагачення. Основні категорії зобов'язань із безпідставного збагачення. Позов про повернення неналежно сплаченого. Позов про повернення отриманого для певної цілі, якщо вона не здійснилася. Позов про повернення отриманого в наслідок крадіжки.

Тема 13. Зобов'язання, що виникають із правопорушень (делікти). Квазіделікти

Поняття делікту. Публічні та приватні делікти. Поняття приватного делікту та його характерні особливості. Відмінність приватного делікту від злочину. Система деліктних

зобов'язань. Суб'єктивна вина, як необхідна умова для визнання приватного делікту. Структура приватного делікту. Об'єктивна шкода, що заподіяна протизаконною дією однієї особи іншій. Вина особи, що здійснила протизаконну дію. Визнання протизаконної дії деліктом. Види приватних деліктів. Особиста образа та її особливості. Крадіжка. Неправомірне знищення або пошкодження чужого майна. Пограбування. Аквіліїв закон.

Зобов'язання ніби з деліктів. Квазіделікти як зобов'язання за неправомірне заподіяння майнової шкоди. Види зобов'язань ніби з деліктів. Відповідальність судді за винесення неправомірного рішення. Відповідальність господарів житлових будинків за викинуте або вилите. Відповідальність за недбало прикріплене, поставлене, підвішене. Неправомірні дії прислуги готелів, кораблів, заїжджих дворів, які спричинили шкоду майну постояльців чи пасажирів.

Тема 14. Спадкове право в Римській державі

Поняття спадкового права. Загальні положення про спадкоємство. Поняття спадкоємства. Види спадкоємства. Універсальне та сингулярне спадкування. Характерні особливості римського спадкового права. Спадкування за законом та спадкування за заповітом. Спадкування за давнім цивільним правом. Спадкування за преторськими едиктами. Спадкування у праві Юстиніана. Стадії процесу спадкування. Відкриття спадщини. Вступ у спадщину.

Спадкування за заповітом. Заповіт. Структура заповіту. Призначення спадкоємця. Відкази (легати). Заповіт як одностороння угода. Види заповітів. Давні та класичні види заповітів. Приватні та публічні заповіти. Умови дійсності заповіту. Здатність укласти заповіт. Форма заповіту. Визнання заповіту недійсним. Персональне призначення спадкоємця. Підпризначення спадкоємця. Заповідальне покладання. Обов'язкова доля ближчих родичів.

Спадкування за законом. Реформування порядку спадкоємства в спадкових новелах Юстиніана. Класи спадкоємців. Спадкова трансмісія. Черги спадкування. Прийняття спадщини та його наслідки. Виморочна спадщина.

Поняття та види легатів. Сингулярний характер правонаступництва. Порядок отримання легатів. Умови, що враховувалися при отриманні легатів. Закон Фальцидія. Фідеїкоміси. Позовний захист фідеїкомісів в республіканський період. Невід'ємне право спадкоємця на чверть спадщини. Закон Цинія та обмеження для дарування. Захист спадкових прав.

ТЕМАТИКА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ТЕМА № 1-2.

ПОНЯТТЯ РИМСЬКОГО ПРАВА ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ. СИСТЕМА РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА. ДЖЕРЕЛА РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Римське право пережило народ, який його створив і тричі підкорило світ, в тому числі завдяки своїй правотворчості. Для того, щоб ґрунтовно опанувати знання у галузі сучасного права, спочатку слід ознайомитися з його витоками, а саме з його принципами, правовими ідеями, інститутами. Адже вивчення римського приватного права - це необхідна передумова становлення майбутнього юриста. Тому, при ознайомленні із питаннями даної теми, яка є ввідною, початковою або основоположною, необхідно дослідити поняття та значення римського приватного права для формування сучасного права, вміти розмежувати римське право та право Стародавнього Риму, знати критерії розмежування публічного та приватного права, необхідно з'ясувати проблему джерел римського права, провести їх систематизацію.

Студенти повинні вивчити часові межі періодизації розвитку Римської держави та права, зрозуміти особливості співвідношення цивільного (квіритського) права з іншими складовими системи римського приватного права, розуміти значення рецепції римського права та бути ознайомленими з особливостями здійснення рецепції римського приватного права в Україні та іноземних країнах, зокрема, романо-германської правової сім'ї.

Внаслідок розгляду винесених на самостійне засвоєння питань, студенти повинні сформуванати загальне уявлення про сутність та значення римського приватного права, його систему та особливості складових цієї системи, зрозуміти специфіку римського приватного права у порівнянні із сучасним цивільним правом, а також орієнтуватися у джерелах правоутворення у Римській державі, проаналізувати тенецу римського приватного права, ознайомитися із категоріально-понятійним апаратом, принципами та методологічними засадами навчальної дисципліни «Римське приватне право».

Саме в межах римського приватного права вперше виникло і юридично сформувалося положення про те, що для надання певному правилу імперативної (обов'язкової) сили необхідно дотримуватися певних процедур і дій. Таким чином, поступово виникло вчення про джерела права, тобто спосіб виникнення і набуття правилами поведінки обов'язкової сили і правової форми. У широкому розумінні, під джерелами права розуміють усі соціокультурні чинники, які впливають на формування та функціонування права. В межах даної теми важливо засвоїти поняття джерела (форми) права і зосередитися на специфічних для Риму джерелах правоутворення. Різні види джерел правоутворення мали неоднакове значення на різних етапах розвитку римського приватного права. Тому, треба послідовно розкрити природу таких джерел правоутворення як звичаї, закони, діяльність юристів. Показати, що формування римського приватного права відбувалося на тлі специфічної римо-античної культури та в межах рабовласницького способу виробництва, акцентувати увагу на розумінні закону в різні періоди римської історії. Необхідно зрозуміти не лише форми діяльності римських юристів, але й зміст законодавчих актів, які надали офіційного значення правотворчості римських юристів, напрямки освітньої діяльності римських

юристів, які такими різноплановими способами здійснювали розвиток юриспруденції того періоду.

Особливої уваги заслуговують кодифікації римського права: Закони XII Таблиць, кодифікації преторських едиктів та імператорських конституцій, кодифікації у германських державах. Зрозуміло, що детального розгляду потребує кодифікація Юстиніана (*Corpus Juris Civilis*), яка у всі часи була основним джерелом пізнання римського приватного права.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Римське право як феномен в історії правової культури та правової техніки та його значення у формуванні сучасного європейського права.

3. Поняття, ознаки римського права. Предмет римського приватного права.

4. Періодизація розвитку римської держави та права.

5. Система римського права. Право публічне та приватне. Цивільне (квіритське) право, право народів, преторське право: поняття та особливості.

6. Поняття, види, типи та форми рецепції римського приватного права.

7. Рецепція римського приватного права в Україні.

8. Джерела римського приватного права (джерела пізнання, джерела змісту, джерела правоутворення).

9. Джерела правоутворення (поняття та види): звичаї як джерело римського права; Закони XII Таблиць; закони; едикти магістратів та преторська практика; діяльність римських юристів.

10. Систематизація Юстиніана.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Що означає термін рецепція римського права? Назвіть типи, види, форми рецепції.

2. Як називається наука, яка досліджує феномен Риму загалом та римського права зокрема?

3. Охарактеризуйте ідею природного права у римському суспільстві.

4. Назвіть відомих римських юристів та ораторів.

5. Перелічіть визначальні для розвитку приватного права закони, прийняті у Римській державі.

6. Яку різницю римські юристи вбачали між законом та звичаєм?

7. Розкрийте історію прийняття Законів XII Таблиць.

8. Які приватноправові закони пов'язують з іменем найпершого рекса Риму Ромула?

9. Закони народних зборів: порядок прийняття, структура.

10. Охарактеризуйте види законів у Римській державі за їх санкціями?

11. Охарактеризуйте перші спроби кодифікації законодавчої діяльності імператорів Римської держави.

12. Поясніть термін «Постійний едикт» Сальвія Юліана?

13. В чому сутність закону про цитування?

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Право, правова технологія, природне право, писане право, неписане право, квіритське право, право народів, преторське право, приватне право, публічне право, сакральне право, понтифіки, формалізм, консерватизм, раціоналізм, справедливість, джерело права, звичай,

закон, проторецепція, сабініанці, прокуліанці, рецепція, проторецепція, глосатори, постглосатори, юридична норма, правовий звичай, плебісцит, курія, центурія, триба, сенатус-консульти, магістрати, претори, цензори, диктатор, трибун, едили, квестори, проскрипція, ротація, конституція, санкція, едикти, декрети, рескрипти, мандати, кодекс, дигести, інституції, новели, інтерполяції.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Для якої системи приватного права Риму були характерні консерватизм, гласність, символічність: 1) право народів; 2) цивільне право; 3) преторське право; 4) сакральне право.

2. Читання і коментування джерел римського права мало назву: 1) коментарі; 2) тлумачення; 3) глоси; 4) описи; 5) аналіз.

3. Про яку галузь права Гай говорив як про таку, що слугує інтересам індивіда: 1) публічне право; 2) сакральне право; 3) приватне право; 4) природне право.

4. У межах якої системи можливий був розгляд майнових спорів між чужинцями та римськими громадянами: 1) право народів; 2) квіритське право; 3) цивільне право; 4) преторське право.

5. Предметом вивчення навчальної дисципліни «Основи римського приватного права» є: 1) система правових норм стародавнього Риму, яка регулювала суспільні відносини між приватними особами; 2) система правових норм стародавнього Риму, яка регулювала суспільні відносини між приватними особами та державою; 3) торгово-грошові відносини, в яких беруть участь пред ставники різних країн античного суспільства; 4) звичаї міжнародного обороту.

6. Римське право – це складне правове явище, яке складалося з таких правових систем: 1) кримінальне право; 2) право народів; 3) майнове право; 4) суспільне право; 5) класичне право.

7. Етапами розвитку римського права є: 1) античний; 2) архаїчний; 3) стародавній; 4) середньовічний; 5) довоєнний.

8. В якому році почали обирати претора перегринів?: 1) 243 р. до н.е.; 2) 242 р. до н.е.; 3) 367 р. до н.е.; 4) 368 р. до н. е.; 5) 284 р. до н.е.

9. В якому році була запроваджена посада міського претора?: 1) 243 р. до н.е.; 2) 242 р. до н.е.; 3) 367 р. до н.е.; 4) 368 р. до н.е.; 5) 284 р. до н.е.

10. Едикти (edictum) це: 1) імператорські рішення з конкретних судових справ; 2) інструкції посадовим особам (чиновникам, правителям провінцій) щодо правозастосування; 3) загальні розпорядження, які були обов'язковими як для службових осіб, так і для населення; 4) письмові відповіді на запитання приватних або посадових осіб з приводу правових питань; 5) накази претора.

11. Мандати (mandatum) це: 1) імператорські рішення з конкретних судових справ; 2) інструкції посадовим особам (чиновникам, правителям провінцій) щодо правозастосування; 3) загальні розпорядження, які були обов'язковими як для службових осіб, так і для населення; 4) письмові відповіді на запитання приватних або посадових осіб з приводу правових питань; 5) накази претора.

12. Під загальним керівництвом Трибоніана професори Теофіл і Доротей для навчальних цілей уклали елементарний підручник цивільного права, який дістав назву: 1) цивільне право; 2) Інституції Юстиніана; 3) Уложення Юстиніана; 4) Дигести Юстиніана; 5) Кодекс Юстиніана.

13. Назвіть закон, згідно якого у римському праві в основу судового рішення можна

було покласти твори 5 юристів: 1) Закони XII таблиць; 2) Закон «Про цитування юристів»; 3) Закон «Про тлумачення юристів»; 4) Закон «Про діяльність юристів»; 5) Петеліїв закон.

14. Назвіть твір, в якому були систематизовані всі преторські едикти: 1) Закони XII таблиць; 2) Інституції Юстиніана; 3) Дигести Юстиніана; 4) Постійний едикт; 5) Юстиніанівський едикт.

15. Кому з римських юристів належить твердження: «Закон — це те, що народ наказав і постановив»? 1) Модестіну; 2) Гаю; 3) Павлу; 4) Папініану; 5) Ульпіану.

16. Який закон скасував продаж у рабство і вбивство неплатеспроможного боржника у Римі?: 1) Аквіліїв закон; 2) Фальцидіїв закон; 3) Петеліїв закон; 4) Юстиніанівський закон; 5) Закон Модестіна.

17. Який закон встановив відповідальність за знищення і пошкодження чужих речей: 1) Аквіліїв закон; 2) Фальцидіїв закон; 3) Петеліїв закон; 4) Юстиніанівський закон; 5) Закон Модестіна.

18. Назвіть закон про обмеження заповідальних відказів в Римі: 1) Аквіліїв закон; 2) Фальцидіїв закон; 3) Петеліїв закон; 4) Юстиніанівський закон; 5) Закон Модестіна.

19. Сукупність норм, виданих магістратською владою, дійсних de jure тільки на один рік, і для самих органів цієї влади тільки відносно обов'язкових – це: 1) преторське право; 2) цивільне право; 3) кримінальне право; 4) майнове право; 5) право народів.

20. Вперше письмово прокементував Закони XII таблиць такий відомий римський діяч: 1) Елій Пета; 2) Тіберій Корунканій; 3) Ульпіан; 4) Сальвій Юліан; 5) Модестін.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Антошкіна В. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку тлумачення правових норм крізь призму епох // Право України.-К.: Ін Юре, 2017.-№ 3.-С. 126-137.

2. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.

3. Вовк В.М. Римське право як феномен правової дійсності: Автореф. дис..д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2011. – 32 с.

4. Вовк В.М. «Свої» і «чужі» як бінарна опозиція римської правової системи цінностей / В.М. Вовк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [Текст]: збірник наукових статей.-Ів.-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. В.Стефаніка, 2010. – Вип. XXIII. – С. 3-10.

5. Вовк В.М. Приватно-правова технологія стародавніх римлян як конструювання правової реальності / В.М. Вовк // Адвокат. – 2009. - № 2. – С. 22-25.

6. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.

7. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ., 2008. – 216 с.

8. Калюжний Р.А. Римське приватне право: Курс лекцій. - / Р.А. Калюжний. – К.: Істина, 2005. – 144 с.

9. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.

10. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
11. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
12. Народження юридичної науки: історія європейської цивілізації. Рим / За ред. Екогальярді У. – Х.: Фоліо. – 2015. – С. 289-295.
13. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М.: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
14. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тишик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
15. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
16. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
17. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
18. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
19. Русу С. Д. Історико-правові передумови римського приватного права / С.Д. Русу // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3. - С. 12-16.
20. Федущак-Паславська Г. Джерела та основні риси приватного права у Європі періоду середньовіччя / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету: серія юрид. – 2011. - вип. 54. – С. 89-96.

ТЕМА 3.

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ОСОБИ В РИМСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

В природі всі рівні, однак правові норми накладають певні обмеження як на окремих індивідів, так і на певні категорії осіб. Приналежність до конкретної спільноти являлася обмеженням, але водночас надавала їй певні права. Здатність бути носієм права не є вродженою, а є результатом соціально-культурного розвитку суспільства, що робить можливим виділення в соціальній структурі осіб, наділених правами, та людей, позбавлених прав. Для римської дійсності цілком закономірним був поділ всіх людей на суб'єктів права та об'єктів права. Як наслідок, слід звернути увагу на основні чинники диференціації римського суспільства, поглибити знання щодо теоретичних питань правоздатності і дієздатності особи. Таким чином, у межах системи римського права можна виокремити таку складову як статусне право – як певну систему правомочностей, яка регулювала питання правоздатності та дієздатності суб'єктів права. При цьому слід пам'ятати, римські юристи вважали, що все право встановлено для людей, але не всі люди володіють можливістю бути суб'єктами права.

Тому, при ознайомленні зі даною темою студенти повинні зауважити неоднорідність категорій особа (персона), суб'єкт права, людина, неоднорідність індивідів з юридичної точки зору залежно від їх громадянського статусу, чітко з'ясувати обсяг прав

тих категорій осіб, які склали населення Римської держави, проаналізувати співвідношення між правами та обов'язками вказаних осіб. Особливу увагу необхідно звернути на категорію римських громадян, так званих квіритів, оскільки саме вони користувалися найбільшими правомочностями у різних сферах життєдіяльності. Заслужує на увагу аналіз інституту колонату, оскільки він певною мірою є первісним прототипом інституту кріпацтва. В процесі самостійної підготовки студенти повинні з'ясувати значення інституту рабства в Римській державі та розкрити його подвійний характер, ознайомитися із різноманітними формами експлуатації рабів у Римі. Варто пам'ятати, що основними джерелами рабства у Римі були війна, заборгованість (боргове рабство), піратство, природний приріст рабів.

Крім того, саме в межах даної теми студенти одержують розуміння інституту юридичної особи, адже в період існування Римської держави уже існували організації, які були наділені ознаками, що дають змогу віднести їх саме до такого типу осіб, хоча сам термін «юридична особа» був запроваджений у науковий обіг пізніше. Варто пам'ятати, що формування знань про юридичну особу в Римі пройшли декілька етапів, а згадки про них містилися вже в Законах XII таблиць.

Студенти повинні вміти оперувати спеціальними поняттями, які є характерними для даної теми дослідження, а також вміти застосовувати одержані теоретичні знання для вирішення практичних завдань по запропонованій темі навчальної дисципліни.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Статусне право та його особливості.
2. Правосуб'єктність та її складові елементи. Статуси осіб в Римській державі, наслідки змін в статусі осіб.
3. Правоздатність в Римській державі.
4. Дієздатність в Римській державі. Правова характеристика «приниження честі».
5. Класифікація осіб в римському праві. Обсяг їх цивільних прав.
6. Особливості правового становища римського громадянина у публічній та приватній сферах.
7. Джерела рабства в Римській державі. Становище раба в Римі. Способи залучення рабів у приватний обіг. Рабський пекулій як форма експлуатації рабів. Підстави та умови звільнення рабів на волю.
8. Поняття юридичної особи в Римській державі та її характерні особливості.
9. Особливості правового становища жінки у Стародавньому Римі.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Чим відрізняється опіка від піклування? Назвіть та поясніть види опіки в Римі. Яким чином відображені вказані поняття у Законах XII таблиць.
2. Охарактеризуйте функції опікуна в римському приватному праві.
3. Поясніть значення інституту патронату. Яким чином регулюються відносини патрона і вільновідпущеника за Законами XII таблиць.
4. Розкрийте порядок манумісії раба через віндикту, через ценз, через заповіт.
5. Які неформальні способи звільнення рабів з рабства існували у другій половині Республіки?

6. Що таке громадянська честь? У чому проявлялися порушення громадянської честі у Римі та які наслідки цього були?

7. Чи міг раб у Римі укласти цивільні правочини?

8. Назвіть підстави набуття римського громадянства в епоху Законів XII таблиць?

9. Які умови утворення колегій як юридичних осіб за Законами XII таблиць? Чим відрізнялися корпорації і товариства за римським приватним правом?

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Правосуб'єктність, суб'єкт права, особа, Квірін, квірити, латини, перегрини, лібертини, колони, переселенці, патриції, клієнти, плебеї, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, реституція, «приниження честі», латини Юніани, раб, манумісія, рабський пекулій, раби землі, юридична особа, особи свого права, особи чужого права, домовладика, опіка, піклування, муніципія, корпорація, колегія, спілка, фонд.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Відомо, що римський громадянин мав право у будь-який час переселитися до латинської колонії і стати колоном. Який статус матиме цей же громадянин, якщо він повернеться жити до Риму?

2. Марк Горацій був патроном вільновідпущеника Сцепіона. За домовленістю Сцепіон надавав допомогу своєму патрону по догляду за садом та у ремонтних роботах. Після укладення не вигідної для себе угоди Марк Горацій розорився. Чи має він право на одержання від вільновідпущеника утримання?

3. Цивільна правоздатність римського громадянина складається з таких основних елементів: 1) право цитувати закони; 2) права виїжджати за межі Риму; 3) права мати дітей; 4) права вступати в шлюб; 5) права народжувати 2 і більше дітей.

4. Здатність особи бути суб'єктом цивільних прав, здатність мати право називається: 1) дієздатність; 2) правоздатність; 3) свідомість; 4) осудність; 5) громадянство.

5. Здатність своїми діями набувати певні права і нести відповідні обов'язки називається: 1) дієздатність; 2) правоздатність; 3) свідомість; 4) осудність; 5) громадянство.

6. Вільне населення общин Лаціуму, котре колись разом з Римом становило латинський союз, який припинив своє існування ще в IV ст. до н.е - це: 1) стародавні латини; 2) вільновідпущеники; 3) древні латини; 4) перегрини; 5) клієнти.

7. Вільні орендарі мали в Римі назву: 1) стародавні латини; 2) вільновідпущеники; 3) древні латини; 4) перегрини; 5) колони.

8. У Римі для того, щоб володіти повною правоздатністю в усіх галузях політичних, майнових і сімейних відносин, особа повинна відповідати таким станам: 1) стану свободи; 2) стану незалежності; 3) стану майнової відокремленості; 4) стану громадянства; 5) стану осудності; 6) сімейному стану; 7) надзвичайному стану.

9. Діяльність юридичної особи припинялася в таких випадках: 1) після досягнення мети, яка ставилася перед нею; 2) після викупу її перегрином; 3) якщо втрачено майно; 4) після вибуття всіх її членів; 5) після вибуття хоча б одного з її членів; 6) після обмеження в дієздатності її представника; 7) якщо кількість її членів була менше 10.

10. Чи буде вважатися законною юридична особа, що діє на підставі договору товариства, якщо до складу товаришів входять патриції, інші римські громадяни та перегрини.

11. Особа, яка не досягла 25-ти років, допустила продаж себе у рабство і отримала частину грошей. Чи може ця особа пред'явити позов про повернення у первісний стан?

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.
2. Вовк В.М. Юридична рівність у римському приватному праві / В.М. Вовк // Адвокат. - К., 2009. - № 6 - С. 29-33.
3. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
4. Долгий С.А. Особливості правового статусу благодійних організацій за римським правом / С.А. Долгий //20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього [Текст]: матеріали XI науково-практичної конференції. - К.:Нац. академія управління. – 2011 .- С. 288-290.
5. Калюжний Р.А. Римське приватне право: Курс лекцій. - / Р.А. Калюжний. – К.: Істина, 2005. – 144 с.
6. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
7. Качур В.О. Природні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі / В.О. Качур // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 3. — С. 8-12.
8. Качур В.О. Соціальні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі / В.О. Качур // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 4. — С. 23-27.
9. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
10. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
11. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
12. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
13. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
14. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
15. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
16. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
17. Русу С. Д. Історико-правові передумови римського приватного права / С.Д. Русу // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3. - С. 12-16.
18. Смирин В.М. Свобода раба и рабство свободного / В.М. Смирин // Вестник древней истории. – 2000. - № 2. – С. 56-63.
19. Спиченко Н.К. Правовое положение городского вольноотпущенника в эпоху Римской империи / Н.К. Спиченко // Вестник древней истории. – 2006. - № 3. – С. 38.

ТЕМА 4.

ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Дослідження в сфері соціології довели, що сім'я як постійний, по ідеї своїй позитивний союз чоловіка і жінки не є споконвічним притаманним людству інституту. Появі сім'ї в її відомому нам значенні передували період інших форм міжстатевих відносин, однак з того часу відколи ми маємо відомості про римлян, ми спостерігаємо усталений патріархальний лад, в основі якого лежить моногамна сім'я з домовладикою на чолі, влада якого об'єднувала всі елементи сім'ї в єдине ціле. Сімейне право в Римі тривалий час зберігало свою автономність від державного регулювання і підпадало під контроль цензорів, які слідували за мораллю в Римі, оскільки тривалий час в Древньому Римі сім'я визнавалася більше моральним явищем, а не юридичним союзом осіб. Суто сімейні відносини виключали примусовий вплив права, вони вважалися виявом кохання, відданості і поваги, де праву не місце.

Таким чином, при підготовці зазначеної теми необхідно звернути увагу на еволюцію сімейних відносин в Римі, означити основні аспекти видів споріднення в Римі, поглибити знання студентів щодо ступенів та гілок спорідненості в ранньому Римі як передумови глибоких знань з проблем українського сімейного права, видах сім'ї та шлюбу, з'ясувати їх співвідношення. Окрему увагу слід звернути на особливості видів шлюбів та сімейних союзів, які мали місце у римському праві, відзначити таку особливість римського права, як феномен батьківської влади та її різновидів. Необхідно розкрити основні аспекти особистих та майнових відносин, які склалися в римській сім'ї. Крім того, вивчення даної теми буде неповним, якщо не звернути увагу на такі важливі правові інститути як опіка та піклування. При цьому слід з'ясувати категорії ймовірних підопічних, визначити правовий статус опікуна та піклувальника, виокремити вимоги, які закон пред'являв до цих осіб.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- 1. Поняття сім'ї та її види (агнатська та когнатська). Ознаки сім'ї. Римські юристи про сім'ю.**
- 2. Поняття, підстави та перешкоди до укладення шлюбу. Види та форми шлюбу у Римі.**
- 3. Конкубінат у римському приватному праві.**
- 4. Припинення шлюбу за римським приватним правом.**
- 5. Особисті та майнові відносини подружжя у Римі.**
- 6. Відносини між батьками та дітьми у Римі.**
- 7. Звільнення від батьківської влади у Римі.**
- 8. Реформи імператора Юстиніана в Римі.**

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

- 1. Назвіть перешкоди до укладання шлюбу в Стародавньому Римі.*
- 2. Охарактеризуйте способи переходу дружини під владу домовладки?*
- 3. В інституціях Гая вказано, що «переходячи під владу чоловіка дружина отримує права дочки». Що це означає?*

4. Який вид правочину не могло укласти між собою подружжя. Вкажіть винятки із загального правила?

5. У чому полягали причини переважання у класичний період римського права формального шлюбу?

6. У чому сутність трьох ночей за Законами XII таблиць?

7. З яких причин допускався добровільний продаж у рабство підвладних дітей у Рим?

8. Яким чином здійснювався захист інтересів дітей, народжених у конкубінаті за законодавством пізньої імперії?

9. Якими були майнові права дітей за римським приватним правом?

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Шлюб, шлюб з чоловічою владою, шлюб без чоловічої влади, коемція, конфарреція, узус, сім'я, агнатичне споріднення, когнатичне споріднення, особа свого права, особа чужого права, конкубінат, контуберніум, батьківська влада, еманципація, узаконення, усиновлення, адопція, арогація, придане, заручини, опіка, піклування, заручини, пекулій, військовий пекулій.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Друг у дитячому віці був усиновлений Тулієм Марком. Коли настав час одружуватися, то згоду на шлюб дав рідний батько Друза – Пліній Луцій. Чи має тут місце юридична помилка? Який юридичний наслідок для Друза має його усиновлення Тулієм?

2. У першій чверті 6 століття до н.е. Спіріус Гарвіліс розлучився зі своєю дружиною. Цензор (наглядач суспільної моралі) почав вимагати пояснення, і Спіріус під присягою оголосив, що причиною розлучення є безплідність дружини. Народ був обурений вчинком Спіріуса, оскільки у того був спосіб уникнути розлучення. Що це за спосіб?

3. Фактичні шлюбні відносини людей, які не могли укласти законний римський шлюб, достали назву; 1) шлюб між переїзниками; 2) незаконний шлюб; 3) вільний союз; 4) sine manu; 5) конкубінат.

4. Релігійна форма укладення шлюбу, яку застосовували патриції, за якою в присутності свідків і жерців з дотриманням певного церемоніалу і виголошенням визначених урочистих слів приносили Юпітеру жертву, мала назву: 1) законна форма; 2) конфареція; 3) usus; 4) коемція; 5) стипуляція.

5. Шлюб внаслідок безпосереднього проживання жінки у домі чоловіка протягом року –це: 1) законна форма; 2) конфареція; 3) usus; 4) коемція; 5) стипуляція.

6. Форма усиновлення осіб свого права, тобто повнолітніх і самостійних у правовому відношенні у Римі мала назву: 1) адопція; 2) арогація; 3) узаконення; 4) стипуляція; 5) манципація.

7. Форма усиновлення осіб чужого права, тобто тих, що знаходилися під владою домовладки у Римі мала назву: 1) адопція; 2) арогація; 3) узаконення; 4) стипуляція; 5) манципація.

8. Після смерті чоловіка вдова не повинна була одружуватись протягом не менше: 1) 10 місяців; 2) 12 місяців; 3) 6 місяців; 4) 1 року; 5) 2 років.

9. Чоловік прийняв у якості приданого рабів за певною оцінкою і уклав договір про те, що у випадку розірвання шлюбу він поверне рабів за тією ж самою вартістю. У рабів народилися діти. Чиєю власністю вони вважатимуться у випадку розірвання шлюбу?

10. Батько нареченої встановив придане для своєї дочки і здійснив її еманципацію до

укладення нею шлюбу. Трапилося так, що він помер і весілля не відбулося. Чи має право наречений на отримання приданого і до кого він може звернутися з цього приводу?

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Балко О.О. Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Балко Олеся Олексіївна. – Львів, 2015. – 185 с.
2. Балко О.О. Місце інституту шлюбу в системі права Давнього Риму / О.О. Балко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 56. – С. 74–79.
3. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.
4. Дячук Л. Римське визначення шлюбу у візантійському праві / Л. Дячук // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т.Шевченка. Юридичні науки. – 2010 - № 83 – С. 25-32.
5. Дячук Л.В. Конкубінат у візантійському праві класичної доби / Л.В. Дячук // Держава і право. – 2011. – Випуск 53. – С. 128-133.
6. Дячук Л. В. Правове регулювання повторного шлюбу у римському та ранньовізантійському праві / Л. В. Дячук // Соціологія права. – 2011 - № 1 – С. 31-36.
7. Дячук Л.В. Попередні умови шлюбу у візантійському праві. Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис. – 2011. – № 2 . – С. 13-17.
8. Дячук Л.В. Шлюбні табу у візантійській правовій культурі / Л. В. Дячук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Політологія. – 2011. – № 102. – С. 14-19.
9. Дячук Л.В. Волевиявлення суб'єктів шлюбу в класичний період історії візантійського права / Л. В. Дячук // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 146-152.
10. Дячук Л. В. Майнові відносини батьків і дітей у ранньовізантійському сімейному праві / Л. В. Дячук // Вісник Київського нац. університету ім.Т.Г.Шевченка. Сер.: Юридичні науки. – 10/2012. – Вип. 93. – С. 52-57.
11. Дячук Л. В. Батьківський пекулій у римській юриспруденції та в Дигестах Юстиніана / Л. В. Дячук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 16 -19.
12. Дячук Л. В. Дослідження проблем розлучення у римському та греко-римському праві в ранньонову та нову добу / Л. В. Дячук // Вісник Київського нац. університету ім.Т.Г.Шевченка. Сер.: Юридичні науки. –2013. – № 2(96). – С. 51-56.
13. Загурский Л. Брак и конкубинат у римлян. / Л. Загурский. – Харьков, 1883. – 210 с.
14. Загурский Л. Учение об отцовской власти по римскому праву.- Харьков, 1885 – 185 с.
15. Казанцев Л. Н. О разводе по римскому праву в связи с историческими формами римского брака. Период языческий / Л. Н. Казанцев. – Киев: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1892. – 247 с.
16. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
17. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
18. Олійник О.С. Особливості формування агнатського та когнатського споріднення в римському суспільстві / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного

законодавства України. Збірник наукових статей. – Випуск 34. – Івано-Франківськ: Плай. – 2014. – С. 163-174.

19. Олійник О.С. Конкубінат як різновид шлюбно-сімейних правовідносин в римському приватному праві / О.С. Олійник // «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 року). – Одеса, 2014. – С. 11-13.

20. Олійник О.С. Особливості правового регулювання майнових відносин подружжя в римському приватному праві / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст]: Збірник наукових статей. – Випуск 35. – Івано-Франківськ. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – С. 125-138.

21. Олійник О.С. Особливості припинення шлюбу в давньоримському суспільстві: теоретичний аспект. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст]: Збірник наукових статей. – Випуск 36. – Івано-Франківськ. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – С. 25-37.

22. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.

23. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.

24. Памятники римського права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.

25. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.

ТЕМА 5-6.

ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ. ВИНИКНЕННЯ СУДУ ТА ЙОГО ВИДИ. СУДОЧИНСТВО У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ. ВЧЕННЯ ПРО ПОЗОВ. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ.

В поняття цивільного права по нашим сьгоднішнім уявленням як необхідний елемент входить і уявлення про захист державою. Ми б не вважали право правом, якби не були впевнені в тому, що у випадку його порушення будь-ким, ми можемо застосовувати для нашого захисту державну владу зі всім її авторитетом і силою. Ми подаємо позов, тобто звертаємося до органів державної влади з вимогою про захист нашого порушеного права. Порядок діяльності позивача і відповідача, так як і особливості здійснення судової влади складає сферу цивільного процесу. Римські юристи вперше перенесли процедуру захисту порушених прав зі сфери самосуду, кривавої помсти у юридичну площину, виробили механізми, які роблять судові розгляди максимально справедливими та результативними.

При опрацюванні зазначеної теми необхідно охарактеризувати основні способи захисту цивільних прав у Давньому Римі, розкрити природу самоуправства та державних заходів захисту прав. Якщо звернутися до Стародавнього Риму, то прямих вказівок на те, яким чином відбувався процес в епоху царів ми не маємо. Головним джерелом відомостей про древній цивільний процес в Римі, хоча й неповним були Институції Гая, зокрема §§ 10-29.

Тому, в межах даної теми має значення з'ясування особливостей здійснення та наслідки саморозправи як досудового способу захисту порушених прав, а також становлення судочинства у Стародавньому Римі. При цьому, під судовим процесом розуміли

певні послідовно здійснювані дії, які розпочинаються з пред'явлення позову і завершуються судовим рішенням. Судочинство у Римі здійснювалося у трьох історично змінюваних формах: легісаційний процес, формулярний процес, екстраординарний процес. Необхідно в межах теми зрозуміти особливості кожної з цих форм, історичні передумови їх виникнення, відмінності тощо. Слід звернути значну увагу на форми здійснення легісаційного процесу, на значення та складові частини преторської формули, а також певні спрощення, що мали місце у екстраординарному процесі.

У римському праві позов є правом домагатися через суд того, що тобі належить. Формування позовної вимоги становило дуже суттєву частину римського судочинства в галузі приватного права. З огляду на це, у Римі була сформована ціла система позовів, окремі з яких застосовуються й у сучасний період. Внаслідок вивчення даної теми студенти повинні опанувати знання щодо поняття та значення позову та позовної давності для захисту порушених прав та інтересів, з'ясувати, які види позовів існували у Стародавньому Римі, провести порівняльний аналіз із тими позовами, які застосовуються у сучасному судочинстві сьогодні.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- 1. Поняття здійснення права та форми захисту суб'єктивних прав.**
- 2. Саморозправа як досудовий спосіб захисту порушених прав та її правові наслідки.**
- 3. Виникнення суду та його види. Публічні та приватні суди у Римі.**
- 4. Правова характеристика легісаційного процесу.**
- 5. Формулярний процес та особливості його здійснення. Формула та її складові частини.**
- 6. Екстраординарний процес та його відмінність від попередніх історичних форм процесу.**
- 7. Особливі засоби преторського захисту та їх види.**
- 8. Поняття та значення позовів в Римській державі.**
- 9. Види позовів: речові та особисті позови, позови суворого права та доброї совісті, рекуператорні та штрафні позови, позови з фікцією, позови за аналогією, кондиції, інші види позовів.**
- 10. Захист і заперечення проти позовів.**
- 11. Правова характеристика позовної давності. Законні строки.**
- 12. Переривання та призупинення строків позовної давності.**

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

- 1. Чим обумовлювалася легітимність суду в Римі?**
- 2. Які категорії осіб не мали права на судовий захист?**
- 3. Захист засобом якого позову називається абсолютним захистом: - засобом речового позову, - засобом особистого позову?**
- 4. Яка роль свідків у цивільному процесі?**
- 5. Розкрийте процедуру подання апеляції?**
- 6. Види підсудності цивільних справ у Стародавньому Римі?**
- 7. Охарактеризуйте судові рішення (судовий вирок) у Римі?**
- 8. Які види вироків існували у Римі?**
- 9. Назвіть та охарактеризуйте види преторських інтердиктів.**

10. Якими були причини виникнення державного суду та відмови від приватної само розправи?

11. Чим відрізняється переривання строків позовної давності від призупинення строків позовної давності?

12. Які позови зі стипуляції існували у Стародавньому Римі?

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Здійснення права, саморозправа, судовий процес, легісакційний процес, позов, позивач, відповідач, віндикація, контрвіндикація, сакрамент, вирок, формула, інтенція, кондемнація, демонстрація, проскрипція, ексцепція, інтердикти, стипуляція, реституція, введення у володіння, апеляція, літисконтестація, секвестр, арбітр, рекуператор, позов, особистий (персональний) позов, речово-правовий (реальний) позов, публічний позов, позовна давність, кондиції, позов з фікцією, реіперсекуторний позов, кумулятивна конкуренція, позов за аналогією, штрафний позов, когнітор, прокуратор, ноксальний позов, вирок, деклараторний вирок, кондемпнаторний вирок, абсолютарний вирок, колізія та кумуляція позовів.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Розпорядження претора, якими він забороняв здійснювати які-небудь протиправні дії мали назву: 1) кондикції; 2) інтердикти; 3) стипуляція; 4) введення у володіння; 5) реституція.

2. Обіцянка заплатити певну суму або зробити що-небудь, яка проголошувалась в урочистій обстановці, в Римі мала назву: 1) реституція; 2) інтердикт; 3) стипуляція; 4) кондикція; 5) урочистий намір.

3. Реституція – це: 1) короткі вказівки, які претори направляли особам за вимогами заінтересованих осіб; 2) публічна обіцянка сплатити певну суму або зробити щось; 3) повернення, відновлення попереднього стану; 4) введення у володіння; 5) звернення до суду за захистом своїх порушених прав.

4. Рекуператори - це: 1) судді по розбору чи по суперечкам при розподілі загального майна; 2) судді, які розглядали справи між римськими громадянами і палестинами; 3) судді, які розглядали справи між римськими громадянами; 4) судді, які розглядали справи між палестинами; 5) судді, які розглядали справи між рабами.

5. Інтенція - це: 1) виклад претензій позивача (суть спору, позовні вимоги); 2) частина формули, яка слугувала для більш конкретного викладу вимог позивача; 3) це частина формули, яка уповноважувала суддю звинуватити або виправдати відповідача; 4) частина формули переважно мала місце в судовому процесі при розподілі загального майна, поділі спадщини, при спорах про відновлення меж на земельних ділянках; 5) це заперечення відповідача, яке направлялося проти вимог позивача.

6. Демонстрація – це: 1) виклад претензій позивача (суть спору, позовні вимоги); 2) частина формули, яка слугувала для більш конкретного викладу вимог позивача; 3) це частина формули, яка уповноважувала суддю звинуватити або виправдати відповідача; 4) частина формули переважно мала місце в судовому процесі при розподілі загального майна, поділі спадщини, при спорах про відновлення меж на земельних ділянках; 5) це заперечення відповідача, яке направлялося проти вимог позивача.

7. Кондемнація – це: 1) виклад претензій позивача (суть спору, позовні вимоги); 2) частина формули, яка слугувала для більш конкретного викладу вимог позивача; 3) це

частина формули, яка уповноважувала суддю звинуватити або виправдати відповідача; 4) частина формули переважно мала місце в судовому процесі при розподілі загального майна, поділі спадщини, при спорах про відновлення меж на земельних ділянках; 5) це заперечення відповідача, яке направлялося проти вимог позивача.

8. Звернення до суду за захистом своїх порушених прав це: 1) угода; 2) посилення до суду; 3) позов; 4) заява; 5) правоздатність.

9. Особливі зобов'язальні позови, передбачені *jus civile*, у яких не згадуються підстави їхнього виникнення це: 1) позов з фікцією; 2) позов реіперсекуторний; 3) кондикції; 4) позов суворого права; 5) стипуляція.

10. Встановлений законом строк для захисту порушеного права в суді це: 1) позовний термін; 2) позовний строк; 3) позовна давність; 4) законний строк; 5) цивільна давність.

11. Віндикаційний позов – це: 1) позов, який надавався власнику для застосування сили, для витребування речі, володіння якою було ним втрачене; 2) позов, який надавався власнику, коли річ залишалась в його фактичному володінні, але хтось заважав йому розпоряджатися нею; 3) позов про порушення права володіння, яке може виникнути в майбутньому; 4) це позов, спрямований на захист добросовісного власника; 5) позов про упорядкування і захист власності у відносинах між сусідами.

12. Негаторний позов – це: 1) позов, який надавався власнику для застосування сили, для витребування речі, володіння якою було ним втрачене; 2) позов, який надавався власнику, коли річ залишалась в його фактичному володінні, але хтось заважав йому розпоряджатися нею; 3) позов про порушення права володіння, яке може виникнути в майбутньому; 4) це позов, спрямований на захист добросовісного власника; 5) позов про утримання дощової вологи.

13. Публіціанський позов - це: 1) позов, який надавався власнику для застосування сили, для витребування речі, володіння якою було ним втрачене; 2) позов, який надавався власнику, коли річ залишалась в його фактичному володінні, але хтось заважав йому розпоряджатися нею; 3) позов про порушення права володіння, яке може виникнути в майбутньому; 4) це позов, спрямований на захист добросовісного власника; 5) позов про упорядкування і захист власності у відносинах між сусідами.

14. Оскільки А.Агерій залишив на зберігання у Н.Негідія срібний стіл щодо якого зараз відбувається спір, все, що по цій справі Н.Негідій повинен зробити А.Агерію по добрій совісті, суддя присуди до цього Н.Негідія на користь А.Агерія, якщо не виявиться, виправдай.

Виділіть інтенцію, кондемнацію та демонстрацію у задачі.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Гай. Інституції. Книга четверта.

2. Гайдулін О.О. Процесуальні засоби судочинства по добрій совісті (*iudicia bonae fidel*) у Стародавньому Римі / О.О. Гайдулін // Вісник господарського судочинства.-К.:ІН ЮРЕ. - 2013. -1.- С. 98-104.

3. Гайдулін О.О. Судочинство по добрій совісті (*Ludicia bonae fidel*) : історичні витоки та перспективи дослідження / Гайдулін О.О. // Вісник господарського судочинства.-К.:ІН ЮРЕ. – 2012.- 6.- С. 176-181.

4. Гранін В.Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03/ В.Л. Гранін. – Одеса, 2005. – 20 с.

5. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. – 188 с.
6. Вовк В.М. Порівняльна характеристика сучасного українського цивільного процесу та екстраординарного судового процесу в Римі / В.М. Вовк // Українське правосуддя: здобутки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2008 року. – Чернівці: Рута. – 2008. – С. 258-263.
7. Дигести. Книги друга, третя. Книга одинадцята, титули 1,2. Книга двадцять друга, титули 3,6.
8. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсисянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
9. Інституції Юстиніана. Книга четверта, титули 6–18.
10. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
11. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
12. Малишев Б. Судова правотворчість у Стародавньому Римі та середньовічній Англії: порівняльний аналіз / Б.Малишев // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Юридичні науки. – 2007. – Вип. 74-76. – С. 37-39.
13. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
14. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
15. Олійник О.С. Досудові способи захисту порушених прав у Стародавньому Римі / О.С. Олійник // Сучасний стан розвитку юридичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17-18 липня 2012 р.). – Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». – 2012. – С. 13-14.
16. Олійник О.С. Загальні положення про судову систему Стародавнього Риму / О.С. Олійник // Роль права у забезпеченні законності та правопорядку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 31 серпня 2012 р.). – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2012. – С. 11-13.
17. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
18. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
19. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
20. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
21. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
22. Святоцька В. Адвокатська професія в античних країнах / В. Святоцька // Вісник Львівського ун-ту. – 2009. – Вип. 49. – С. 54-59.

23. Северова Є.С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Є.С. Северова. - Одеса. – 2004. – 194 с.

24. Северова Є.С. Інститут представництва у Стародавньому Римі / Є.С. Северова // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – С. 283-285. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v25/65.pdf>

25. Северова Є.С. Представництво за римським правом та його рецепція у новому Цивільному кодексі України / Є.С. Северова // Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики». – 2012. – Випуск 12. – С. 97-100.

26. Сологубова Е.В. Доказательства в римском гражданском процессе / Е.В. Сологубова // Вест. МГУ. Серия 11. Право. № 3. – 1994. С. – 70–78.

27. Сологубова Е.В. Процессуальное правопреемство в римском праве / Е.В. Сологубова // Вест. МГУ. Серия 11. Право. № 3. – 1995. – С. 57–65.

ТЕМА 7.

РЕЧОВЕ ПРАВО РИМУ ТА ЙОГО ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

У цивільному праві одним з центральних інститутів є інститут, пов'язаний із приналежністю та розподілом майнових благ, насамперед, речей, окремій особі. Речі є або можуть бути предметом юридичного панування особи.

Тому, сукупність правових норм, які надають суб'єкту права у своїх інтересах постійно і безпосередньо, цілком або частково юридично забезпечити панування над будь-якою річчю, називаються речовим правом. Суб'єкт, який володіє будь-яким речовим правом, завжди сильніший від усіх інших осіб, хоч би які права на цю річ вони мали. Кожне із речових прав має власний зміст і свою функціональну визначеність, що виражається у відмінності засобів захисту, а також ці права мають властиві лише їм сфери дії.

Тому, важливим у римському праві був поділ майнових прав на речові і зобов'язальні, а звідси, необхідно здійснити порівняльний аналіз цих двох груп прав. Поряд з цим речі (res) – головний об'єкт цивільних правовідносин у Римі – класифікуються за різними критеріями, які слід запам'ятати, оскільки вони мають важливе практичне значення. У римському праві було проведено розмежування володіння і права власності, що є основою римської «філософії» власності. Визначення двох елементів, які складають володіння, також дає змогу розмежувати поняття володіння і держання. Виділення видів володіння передбачає різні способи набуття, різні підходи до відшкодування при появі власника речі.

Проте, центральним правовим інститутом виступає право власності, зміст якого в Римі складався з п'яти елементів. Зважаючи на визначальність цього поняття, римське право передбачає первинні і похідні способи його набуття, захист спеціальними позовами, а найважливіше – виділення факту володіння і права на річ, які не обов'язково повинні співпадати в особі власника. Тому в ході підготовки даної теми необхідно розкрити основні аспекти речового права, дати загальну характеристику речового права та означити його відмінність від зобов'язального права, акцентувати увагу власне на римську класифікацію речей, звернути увагу на поняття, підстави виникнення спільної власності, повноваження співвласників. Важливо засвоїти й інші види власності, обмеження права власності.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. **Поняття, система, ознаки речових прав.**
2. **Поняття та види речей в Стародавньому Римі.**
3. **Правова характеристика володіння у Стародавньому Римі. Набуття та припинення володіння. Захист права володіння.**
4. **Правова характеристика права власності. Способи набуття і припинення права власності. Захист права власності.**
5. **Порівняльно-правовий аналіз інституту права володіння та права власності у континентальній, англо-саксонській та східноєвропейській системах права.**
6. **Манципація, уступка права, традиція як форми встановлення права власності.**

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. *Розкрийте значення плодів та майна у Стародавньому Римі.*
2. *Які речі у римському праві відносилися до речей Божого права?*
3. *Яка відмінність між речовими правами та зобов'язальними правами у Стародавньому Римі?*
4. *Чому про речові права кажуть, що вони мають абсолютний характер?*
5. *Як поділялися публічні речі у римському праві?*
6. *Наведіть приклади індивідуальних речей та родових речей у римському приватному праві. Поясніть за яким критеріями вони розмежовувалися?*
7. *Наведіть приклади манципних речей у Римі.*
8. *Поясніть випадки «порочного володіння» у римському приватному праві.*
9. *Наведіть приклади речей та умов, за яких право власності на такі речі не набувалося внаслідок набувальної давності.*
10. *Яка правова природа скарбу за римським приватним правом?*

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Річ, майно, сакральні речі, публічні речі, приватні речі, манципні речі, неманципні речі, тілесні речі, безтілесні речі, родові речі, індивідуально-визначені речі, рухомі речі, нерухомі речі, споживчі речі, неспоживчі речі, плоди, доходи, манципація, речове право, володіння, неправомірне володіння, незаконне добросовісне володіння, незаконне недобросовісне володіння, порочне володіння, право власності, користування, розпорядження, провінційна власність, скарб, бонітарна власність, спільна власність, уступка права, традиція, окупація, переробка, злиття, набувальна давність, віндикаційний позов, негаторний позов, прогібіторний позов.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Крісп пас свою корову на лузі, що належав общині. Увагу пастуха привернув камінь, що лежав біля струмка. З цікавості Крісп відкотив камінь і помітив, що земля під ним зрихлена. Розгорнувши землю, він побачив горнятко з монетами та коштовностями. Кому належить скарб?
2. Дехто К. окупував земельну ділянку, яку не обробляли тривалий час. Проволодивши землю три роки, впродовж яких власник так і не з'явився, К. продав ділянку Р. З яким видом володіння ми маємо справу? Хто із них – К. чи Р. міг бути власником землі за строком володіння?
3. Папуга втік від свого господаря і потрапив у сад до Публія. Друг Публія Мевій, випадково зайшовши в сад, спіймав папугу, але в саду Салюстія. Папуга сидів на дереві,

гілки якого звисають на подвір'я Салюстія, а стовбур росте в саду Публія. Хто має право на папугу?

4. Реальне утримання речі, поєднане з наміром ставитися до неї як до своєї, забезпечене юридичним захистом - це: 1) володіння; 2) власність; 3) прирощення; 4) розпорядження; 5) отримання.

5. Реальне утримання речі, поєднане з наміром ставитися до неї як до своєї, забезпечене юридичним захистом - це: 1) володіння; 2) власність; 3) прирощення; 4) розпорядження; 5) отримання.

6. Речі, які в процесі їх використання втрачають свої споживні якості повністю або частково – це: 1) споживні; 2) неспоживні; 3) тілесні; 4) безтілесні; 5) манципні.

7. Вільновідпущеник Стих спіймав гусака, який ходив вулицею, і засмажив його собі на вечерю. Коли його застали за процесом поїдання гусака і довели, що гусак був сусідський, ти Стих виправдовував свій вчинок тим, що вважав, ніби птах був нічийний. Як вирішити цю ситуацію з точки зору римського права?

8. Тіцію дуже подобався виноград, який ріс у Марка. Але Марк не погоджувався ні продати, ні рмінати саджанці. Тоді Тіцій самочинно викопав із розсадника Марка декілька саджанців і посадив у себе на ділянці. На другий день Марк прийшов із вимогою повернути йому саджанці, але Тіцій відмовився задовільнити цю вимогу, посилаючись на те, що саджанці ростуть в його землі. Кому належать саджанці за римським приватним правом?

9. А. купує у В. річ і одержує її шляхом передачі (купівля-продаж, яка супроводжується передачею речі, здатна встановлювати право власності на цю річ). Але якщо В. (продавець) не є власником цієї речі, а тільки володільником, то він не може перенести через купівлю-продаж право власності, а лише право володіння. Чи може покупець набути право власності над купленою річчю?

10. На березі Тібру за останні роки утворилася значна вимоїна біля маєтку Гая. Цей маєток було продано, а потім перепродано. Через нанесену землю тепер сперечаються: продавець маєтку як набувач вимоїни; покупець – на основі права власності на маєток; якийсь корабельник, який заволодів вимоїною і пристосував її до свого промислу. Хто правий у зазначеній ситуації?

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Амбарцумян К.М. Вплив римського права на сучасний інститут віндикації у цивільному праві України / К.М. Амбарцумян // Держава і право [Текст]: зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. - К.: Ін-т держави і права. – 2013.- вип. 61.- С. 171-178.

2. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.

3. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсисянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.

4. Дождев Д. В. Основные защиты владения в римском праве / Д.В. Дождев. - РАН; Институт государства и права (Москва). — М., 1996. — 238 с.

5. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.

6. Кофанов Л.Л. Владение и собственность в Законах XII Таблиц / Л.Л. Кофанов // Древнее право. - 2000. - № 1. (6). – С. 35-44.

7. Право власності в Україні : навч. посібник / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, О. А. Підпригора та ін.; за заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.

8. Публічна власність: проблеми теорії і практики : монографія / під заг. ред. В.А. Устименка / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. – 308 с.

9. Савельев А.В. *Dominium* и *proprietas* в римских юридических источниках классического периода / А.В. Савельев // Древнее право. - №1. – 1996. – С. 112–123.

ТЕМА 8.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВ НА ЧУЖІ РЕЧІ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Незважаючи на абсолютний характер права власності, воно все ж могло бути обмежене. Мова йде, перш за все, про права на чужі речі. Виникнення прав на чужі речі у приватному праві Давнього Риму було обумовлено необхідністю задоволення інтересів інших осіб шляхом обмеження сукупності правомочностей власника стосовно належних йому речей. Вказані права забезпечували нагальні потреби управомоченої особи шляхом надання їй можливості безпосереднього панування над майном, що їй не належало, у межах, визначених договором з власником, заповітом, законом чи з інших підстав. Слід враховувати, що встановлення права обмеженого користування чужим майном мало місце за умов: здійснення цього права було необхідним для управомоченої особи; встановлення цього права не суперечило закону; встановленням цього права не порушувалися права та законні інтереси власника речі або інших осіб. Саме тому нездійснення наданого права на чужу річ протягом певного строку, його суперечність вимогам закону або порушення інтересів інших осіб у процесі його реалізації, мали кінцевим наслідком втрату цього права.

Римське приватне право знало три види прав на чужі речі: сервітути, емфітевзис, суперфіцій, заставне право. Хоча й допускалося існування прав на чужі речі, але, звичайно, не в тому обсязі, який мав власник або володар цієї речі. Слід засвоїти причини, підстави виникнення, види прав на чужі речі, їх захист.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- 1. Поняття, значення та види прав на чужі речі.**
- 2. Сервітути в римському праві: поняття, види, особливості встановлення та припинення.**
- 3. Правова характеристика емфітевзису за римським приватним правом.**
- 4. Правова характеристика суперфіцію за римським приватним правом.**
- 5. Правова характеристика застави.**

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

- 1. Назвіть підстави для встановлення сервітутів.*
- 2. Якими були історичні та правові передумови виникнення інституту прав на чужі речі?*
- 3. У чому полягає відмінність прав на чужі речі від права власності?*
- 4. Чим відрізняється узурфрукт та узус?*

5. Який критерій можна виокремити при правовій класифікації фідуюції, пігнуса та іпотеки?

6. У чому полягають відмінності конфесорного захисту від петиторного захисту та посесорного захисту?

7. Охарактеризуйте приклади публічних сервітутів у Римській державі.

8. Перелічіть правомочності кредитора-заставодержця у римському приватному праві.

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Речові права, сервітут, реальний сервітут, предіальний сервітут, особистий (особистісний) сервітут, узус, узуфрукт, емфітевзис, емфітевтичний договір, емфітевт, суперфіцій, заставне право, фідуюція, пігнус, іпотека.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Марк Марій продав Гаю Сергію дім, який у нього ж купив декількома роками раніше. Дім був предметом сервітуту, але Марій при манципії про це не сказав, справу було передано до суду. Інтереси Гаю сергія представляв Красс, а інтереси Марка Марія - Антоній. Красс посилався на положення закону: «За недолік, якого той, хто продав, свідомо не назвав, він повинен нести відповідальність». Антоній посилався на вимоги справедливості: «Оскільки цей недолік був добре відомий Сергію, який раніше продав цей будинок, то говорити про нього потреби не було, і той, хто знав правове положення купленого ним майна, не був обманутий». Хто правий в цій ситуації?

2. Будь-яке дозволене звичаєм, законом або приватноправовою згодою користування або розпоряджання чужою річчю без права пошкодження самої речі – це: 1) статусне право; 2) сервітутне право; 3) цивільне право; 4) заставне право; 5) майнове право.

3. Узуфрукт – це: 1) особисте право користування чужою річчю без отримання прибутків; 2) це повне право користування чужою річчю та її плодами без зміни її субстанції; 3) довічне право жити в чужому будинку або в його частині; 4) довічне право на послуги чужих рабів або тварин; 5) право користування чужою землею для забудови.

4. Узус - це: 1) особисте право користування чужою річчю без отримання прибутків; 2) це повне право користування чужою річчю та її плодами без зміни її субстанції; 3) довічне право жити в чужому будинку або в його частині; 4) довічне право на послуги чужих рабів або тварин; 5) право користування чужою землею для забудови.

5. Назвіть види персональних сервітутів: 1) повне право користування чужою річчю та її плодами без зміни її субстанції; 2) манципація; 3) право користування чужою річчю без отримання прибутків; 4) довічне право жити в чужому будинку або в його частині; 5) довгострокове відчужуване і успадковуване право користування чужою землею сільськогосподарського призначення; 6) довгострокове, відчужуване і успадковуване право користування чужою землею для забудови; 7) засіб забезпечення виконання зобов'язання, який встановлює речеве право заставодержателя на предмет застави.

6. Емфітевзис припинявся в таких випадках: 1) набуття емфітевтою права власності на орендовану ділянку; 2) порушення своїх обов'язків, погіршення ділянки; 3) несплати орендної плати та податків і невиконання повинностей; 4) не користування земельною ділянкою протягом 1 року; 5) не користування земельною ділянкою протягом 2 років; 6) при виїзді емфітевти за межі Риму; 7) при обміні емфітевзиса на суперфіцій.

7. Римському праву відомі такі форми застави: 1) іпотека; 2) довгострокова застава; 3)

ручна застава; 4) застава на майбутнє; 5) фідучійна угода; 6) застава раба; 7) довічна застава.

8. Заставне право припинялось в разі: 1) знищення самого предмета застави; 2) поєднання в одній особі заставодержателя і заставодавця; 3) при не сплати відсотків за користуванням предметом застави протягом року; 4) припинення зобов'язання, для забезпечення якого було встановлено застава; 5) передачі предмета застави в оренду; 6) при викупі предмета застави на публічних торгах; 7) за рішенням суду.

9. Римське право для всіх земельних сервітутів встановлювало такі вимоги: 1) обслуговуюча ділянка мала бути корисною для будь-якого власника пануючої ділянки; 2) ділянки повинні були знаходитись поряд; 3) обслуговуюча ділянка мала бути здатною забезпечувати своїми вигодами, перевагами, природними ресурсами постійну, а не термінову потребу пануючого наділу; 4) земельний сервітут належав особі як власнику земельної ділянки; 5) необхідно було зберігати інтереси обслуговуючої ділянки; 6) земельний сервітут обмежувався строками; 7) ділянка повинна була відповідати певним розмірам; 8) обслуговуюча ділянка мала бути здатною забезпечувати своїми вигодами, перевагами, природними ресурсами термінову потребу пануючого наділу; 9) земельний сервітут міг належати не менше як двом особам.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Безрук Л.О. Розвиток інституту іпотеки в Стародавньому Римі / Л.О. Безрук // Економіка. Фінанси. Право.- К. – 2009.- № 5.- С.34-37.
2. Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському праві та його рецепція у сучасному цивільному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2000. — 18 с.
3. Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському праві та його рецепція у сучасному цивільному праві України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеська держ. юридична академія. — О., 2000. — 152 арк.
4. Гутьєва В. В. Емфітевзис у римському праві та його рецепція у праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2003. — 19 с.
5. Закорецька Л. Види прав на чужі речі: порівняльний аналіз за римським приватним правом та сучасним цивільним правом / Л. Закорецька // Право України.-К.: Ін Юре», 2007.-№ 8.- С. 104-107.
6. Коссак В. Рецепція положень римського права про іпотеку в законодавство України / В. Коссак // Римське право та правова культура Європи. – Люблін: Вид. Люблінського католицького ун-ту. – 2009. – С. 63-67.
7. Кофанов Л.Л. Публичные сервитуты в Римской республике / Л.Л. Кофанов // Вестник древней истории. – 2008. - № 4. – С. 55-67.
8. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
9. Олійник О.С. Поняття сервітуту як виду речових прав на чуже майно та його правова природа / О.С. Олійник // «Роль права у забезпеченні законності та правопорядку»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25-26 жовтня 2013 року. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – С. 31-34.
10. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.

11. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
12. Памятники римського права: Закони XII таблиц; Інституції Гая; Дигести Юстиніана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
13. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб. та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
14. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. — К.: Юрінком-Інтер, 2009. — 528 с.
15. Рибачок В.А. Становлення інституту іпотеки та механізму оформлення іпотечних договорів за часів римського права / В.А. Рибачок // Часопис Київського у-ту права.-К.-2009.-3.-С.150-156.

ТЕМА 9.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА

Будь-який представник суспільства, наділений правосуб'єктністю, добровільно бере на себе певні зобов'язання, які є прийнятими в даному суспільстві. Зобов'язання полягає в обіцянці що-небудь зробити на користь іншої особи чи всього суспільства. Кожному члену людської спільноти гарантована можливість бути кредитором і боржником. У Римській державі юристи детально розробили процес регулювання зобов'язально-правових відносин, такі досконалі підходи щодо розуміння зобов'язання, які пережили їх розробників і були прийняті пізнішими правовими системами. Основні положення римського зобов'язального права є актуальними й сьогодні.

Тому, оскільки зобов'язальне право загалом та зобов'язання зокрема займають значне місце в межах приватного права, слід звернути особливу увагу на вивчення питань, які складають зміст даної теми. Для успішного засвоєння основ зобов'язального права студентів необхідно ознайомитися з основними положеннями зобов'язального права в Римі та визначити ряд моментів, які є дієвими в сучасному праві України, вивчити поняття зобов'язання, проаналізувати його зміст та види зобов'язань. Також, в процесі підготовки зазначеної теми студенти повинні знати підстави виникнення зобов'язань, вміти порівнювати ті підстави виникнення зобов'язань, які існували в період Римської держави з сучасними підставами виникнення зобов'язань.

Особливу увагу слід приділити правовій характеристиці виконання зобов'язання та наслідкам за його невиконання чи неналежне виконання. Також студенти повинні знати та вміти пояснити особливості застосування засобів забезпечення виконання зобов'язань.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- 1. Поняття зобов'язання, його види та зміст. Роль зобов'язань у цивільному обороті.**
- 2. Підстави виникнення зобов'язань.**
- 3. Сторони у зобов'язанні. Множинність осіб у зобов'язанні. Заміна сторін у зобов'язанні.**
- 4. Правова характеристика виконання зобов'язання. Правові наслідки невиконання чи неналежного виконання зобов'язання.**

5. Правова характеристика засобів забезпечення виконання зобов'язання.

6. Припинення зобов'язання, крім виконання.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

- 1. Порівняйте визначення зобов'язання за римським приватним правом та сучасним правом України.*
- 2. З чим пов'язана еволюція особистого характеру зобов'язання на майновий?*
- 3. Які підстави виникнення зобов'язань викладені в Інституціях Гая?*
- 4. Поясніть прострочку виконання зобов'язання та її правові наслідки.*
- 5. Поясніть, що таке натуральні зобов'язання за римським приватним правом?*
- 6. Чи може трапитися так, що виконання зобов'язання є законним, але суперечить добрим звичаям? Як повинен поступити у такому випадку добрий суддя?*
- 7. Яким чином узгодити наступні вислови: «Все, що не заборонено, є дозволене» та «Не все, що дозволене, достойне поваги» (Павло)?*
- 8. У яких випадках допускаються часткова і солідарна відповідальність у зобов'язанні з декількома кредиторами чи боржниками?*
- 9. З яких елементів у римському приватному праві складалося поняття шкоди? Чим відрізняються непрямі збитки від упущеної вигоди?*
- 10. Яким чином римські юристи розрізняли поняття легкої та грубої необережності?*
- 11. Поясніть значення ексцепції у римському приватному праві?*
- 12. У чому полягає зміст «родоського випадку» у визначенні міри відповідальності у договорах доручення, пов'язаних з морськими перевезеннями вантажів?*
- 13. За якими критеріями у римському приватному праві відрізняється випадок (casus) від непереборної сили як умова звільнення боржника від відповідальності?*

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Зобов'язання, кредитор, боржник, синалагама, цивільні зобов'язання, натуральні зобов'язання, юридичний факт, подія, дія, правочин, договір, приватні порушення, проступки, злочини, делікт, квазідоговір, квазіделікт, солідарні зобов'язання, дольові зобов'язання, субсидіарні зобов'язання, альтернативні зобов'язання, кореальні зобов'язання, регрес, шкода, вина, груба вина, легка вина, конкретна вина, випадок, відшкодування збитків, новація, залік, цесія, уступка.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

- 1. Для визнання божника в прострочці вимагалися такі умови: 1) настання строку платежу; 2) наявність вини боржника в порушення строку; 3) наявність вини кредитора в порушенні строку; 4) нагадування кредитора про настання строку платежу; 5) нагадування боржника про настання строку платежу; 6) виїзд кредитора за межі Риму; 7) виїзд боржника за межі Риму.*
- 2. Назвіть засоби забезпечення зобов'язань, які виділяла римська юриспруденція: 1) завдаток; 2) порука; 3) застава; 4) позика; 5) кредит; 6) договір дарування; 7) рішення судді.*
- 3. Для того щоб зобов'язання уважалось виконаним, необхідно було додержуватись таких вимог: 1) має бути виконане в інтересах кредитора; 2) виконує боржник; 3) належне місце виконання; 4) виконання у належний строк; 5) відповідність виконання змісту зобов'язання; 6) виконує кредитор; 7) виконання зобов'язання протягом року; 8) має бути виконане в інтересах боржника; 9) виконання всіх зобов'язань протягом півроку.*

4. Назвіть види зобов'язань в римському праві: 1) роздільне; 2) альтернативне; 3) родове; 4) солідарне; 5) спільне; 6) дароване; 7) видове; 8) послідовне; 9) муніципальне.

5. Деякий римський громадянин володів багатьма рабами, серед яких були коваль Стих та садівник Панфіл. За заповітом спадкодавець заповів коваля Панфіла своєму внуку, а садівника Стиха своїй дружині. Коли було виявлено помилку, з'ясувалося, що як внук, так і вдова покійного хотіли отримати собі саме коваля Стиха. Яким чином вирішити спір? Чи є така помилка підставою для визнання заповіту недійсним?

6. Хто за своїм майновим становищем може вважатися платоспроможним: 1) той, хто за своїм майновим становищем може виконати взяте на себе зобов'язання; 2) той, хто обіцяв виконати зобов'язання, якщо йому буде надано розтермінування; 3) той, хто обіцяв розплатитися, як тільки отримає очікуваний спадок; 4) той, хто обіцяє заплатити всю саму, але не зразу; 5) той, хто надав особисті гарантії; 6) той, хто надав майнові гарантії.

7. Крісп купив у Домініка коня, але за домовленістю кінь мав залишитися у продавця ще чотири дні після укладення договору. Другого дня кінь був насильно віднятий у Домініка Стефаном. Хто повинен подати позов про повернення речі: Крісп чи Домінік?

8. Сеян позичив у Брута два мішки посівного зерна до наступного врожаю. Але зерно переточили миші, і коли прийшов час повертати борг, Сеян відмовився це зробити, аргументуючи свій вчинок тим, що зерно не було використане за призначенням. Чи може Брут розраховувати на повернення боргу?

9. Наян позичив у Семпронія 100 асів. Як гарантію виконання зобов'язання він передав кредиту в заставу фамільні дорогоцінності вартістю 150 ассів. Через обставини Наян не зміг повернути борг, і кредитор продав заставлені речі. Чи правомірно вчинив кредитор? Як бути з різницею у 50 ассів?

10. При укладенні договору позики однією з умов було те, що кредитор не має права продавати закладену річ у разі невиконання боржником зобов'язання. Борг не було вчасно повернуто, але кредитор терпляче чекав, коли боржник зможе це робити. Врешті-решт кредитор був змушений тричі нагадати про повернення боргу, і лише після цього зважився продати закладену річ. Боржник подав на кредитора позов про повернення закладеної речі? Хто має рацію?

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.

2. Гусаков А. Деликты и договоры как источники обязательств в системе гражданского права древнего Рима / А. Гусаков. – М.: Юрист. – 1896. – 246 с.

3. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.

4. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.

5. Кофанов Л.Л. Обязательственное право в архаическом Риме: долговой вопрос (VI–IV вв.) / Л.Л. Кофанов. – М.: Юрист. – 1994. – 240 с.

6. Майданик Н. Поняття і місце натуральних зобов'язань у приватному праві Стародавнього Риму / Н. Майданик //Юридична Україна.-К.: Юрінком Інтер. – 2007.- № 8 .- С. 64-69.

7. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
8. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
9. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
10. Олійник О.С. Еволюція зобов'язальних правовідносин у Стародавньому Римі / О.С. Олійник // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Способи забезпечення реалізації та захисту прав людини у контексті євроінтеграції України» (м. Одеса, 20-21 липня 2012 року). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права». – 2012. – С. 59-61.
11. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тишик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
12. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
13. Павленко Д. Принцип добросовісності в римському приватному праві та зобов'язальному праві України: порівняльний аналіз / Д. Павленко // Підприємництво, господарство і право. - К.: ТОВ «Гарантія» - 2006. №-8.- С. 129-132.
14. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
15. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
16. Федущак-Паславська Г. Становлення і розвиток правових конструкцій у Давньому Римі / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського ун-ту. Серія: юридичні науки. – 2011. – Вип. 52. – С. 120-126.
17. Федосєєв П.М. Інститут поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / П.М. Федосєєв. – Нац. ун-т внутр. справ. – Х.: 2003. – 19 с.

ТЕМА 10-11.

ЗАГАЛЬНЕ ВЧЕННЯ ПРО ДОГОВОРИ. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ДОГОВОРІВ

Договір є найважливішою підставою виникнення зобов'язань, обов'язковою ознакою якого є позовний захист. Поняття договору належить до основоположних понять сучасного цивільного права, змістовне наповнення якого ввібрало значною мірою зміст давньоримського поняття «договір». Договір – це домовленість двох або більше осіб, спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. Договір – основоположне явище правового життя, яке пронизує усі аспекти нашої дійсності. У Римі договори поділялися на контракти та пакти. В класичних для римського права джерелах містилося твердження «контракт – це взаємне зобов'язання», «контракт узаконюється через домовленість», тобто, для визначення змісту договору та розуміння його через правове зобов'язання необхідною була наявність узгодженої волі сторін. Окреме місце в системі договорів Риму займали пакти, про які Ульпіан зазначав: «Пакт є угода двох або

більше осіб про одне і те ж та їх згода». Система пактів була результатом римського трактування принципу свободи договору: у зв'язку із тим, що угоди породжують відносини, які або взагалі не визнаються правом, або захищаються різними правовими засобами. Тому, в основу розмежування контрактів та пактів у Римі ставили ступінь захищеності відносин, що ними опосередковуються.

При вивченні даної теми студенти повинні розрізняти контракти та пакти, інші види договорів, розкрити правову природу договору. Вже в римському праві були розроблені умови дійсності договорів, порядок укладення договору, умови укладення договору та наслідки його невиконання чи неналежного виконання. Студент повинен звернути увагу на перелічені характеристики договору, знати суттєві (істотні) та додаткові елементи договору, а також знати помилки, які можуть виникати при укладенні договору та їх наслідки (наприклад, помилка щодо характеру договору, щодо сторони договору, щодо предмету договору).

Значної уваги заслуговує розроблена римськими юристами система контрактів, кожна із груп якої містить закритий перелік договорів, які групувалися за способами їх укладення. Студент повинен знати систему контрактів у Римі, вміти пояснити причини поділу договорів у римському праві, повинен вміти надавати правову характеристику будь-якому контракту в межах їх системи. Студент повинен вивчити визначення окремих видів договорів, знати їх істотні умови, знати типи безіменних контрактів, види пактів та підстави їх класифікації. Метою є також навчитися проводити паралель між договорами, які існували в межах римського приватного права та сучасними видами договорів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- 1. Поняття договору за римським правом та його види.**
- 2. Умови дійсності договорів. Воля та її вираз.**
- 3. Правова характеристика помилки при укладенні договору. Юридичні наслідки помилки.**
- 4. Зміст договору та порядок його укладення.**
- 5. Правова характеристика вербальних договорів (стипуляція, порука, обіцянка приданого, клятвенна обіцянка вільновідпущеника своєму патрону).**
- 6. Правова характеристика літеральних договорів (журнал, прибутково-видаткові книги, синграф, хірограф).**
- 7. Правова характеристика реальних договорів (позика, позичка, схов, застава).**
- 8. Правова характеристика консенсуальних договорів (договір купівлі-продажу, договір найму, договір доручення, договір товариства).**
- 9. Правова характеристика інномінальних контрактів.**
- 10. Пакти та їх види (імператорські пакти, преторські пакти, приєднані пакти).**

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

- 1. Яким чином співвідноситься воля та волевиявлення за римським приватним правом?*
- 2. Які ознаки є характерними для фідучіарних договорів? Наведіть приклади фідучіарних договорів.*
- 3. Поясніть ознаки, які є характерними для стипуляції, а саме формальність, абстрактність, односторонність.*

4. Чим, на Вашу думку, обумовлено виникнення хірографів як літерального виду договорів.

5. З якого моменту припинялося зобов'язання по виданих син графу і хірографу?

6. До якого виду договорів відноситься прекарій та якими є його особливості?

7. До якого виду застави відноситься договір ручного закладу і чому?

8. Складіть порівняльну таблицю договору позики та позички за наступними критеріями: поняття, сторони, предмет, відповідальність сторін за договором.

9. Чи буде мати місце стипуляція, якщо боржник ствердно кивне головою на запитання, не вимовивши ні слова?

10. Чи матиме місце стипуляція, якщо запитання кредитора сформульоване на латині, а відповідь дана на грецькій мові?

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Договір, контрагенти, контракт, пакт, вербальний контракт, літеральний контракт, реальний контракт, консенсуальний контракт, безіменний контракт, синалагматичний контракт, алеаторний договір, суворий контракт, вільний контракт, абстрактний контракт, помилка, обман, строк договору, кауза, оферта, акцепт, строк, стипуляція, порука, синграф, хірограф, комодант, комодатарій, депонент, депозитарій, секвестр, іррегулярний схов, евікція, повірений, довіритель, арбітр, купівля-продаж, позика, позичка, доручення, договір товариства, застава, підряд, договір найму, міна, оціночний договір, дарування, ціна, фідучіарна угода, ручний заклад.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Чи може боржник, який позичив під заставу всього майна: 1) частину майна дати в придане; 2) користуватися речами так, що це користування погіршує їхній стан; 3) продавати що-небудь із цього майна.

2. Чи може користуватися плодами речі той, кому ця річ здана в оренду або в найм? Чи має право користуватися плодами власник речі?

3. Гней попросив Нумерія дати йому іслюка для перевезення збіжжя із земельного наділу. Гней цілий день перевозив урожай до будинку, а надвечір вирішив відвезти невелику кількість овочів своєму дядькові, який жив у сусідньому поселенні. Чи має право Нумерій притягнути Гнея до відповідальності? Чи можна вбачати у діях Гнея порушення умов договору?

4. Прочитайте текст та визначіть, який вид договорів він відображає. Обґрунтуйте свою відповідь. «...Написав на прохання... Реститута, на прізвисько Старший, оскільки він заявив, що неграмотний. Він визнав, що здав себе і свою працю на золотокопальні, ця праця буде тривати з цього дня до найближчих листопадових ід, Титу за 105 денаріїв. Із цієї платні він одержить поки що до кінця 25 денаріїв. Залишок платні він повинен буде одержувати поступово. Він повинен буде давати вищезгаданому найманцеві свою працю на повну силу, повноцінно. Якщо він проти бажання наймача припинить роботу, він повинен буде за кожний день...».

5. Вербальний контракт - це: 1) договір, який набирає обов'язкової сили з моменту проголошення певної словесної формули; 2) договір, який укладався письмово; 3) угода, яка виникла з моменту фактичної передачі речі; 4) договір, що виникає внаслідок передачі однією особою речей, що визначені родовими ознаками, іншій особі у власність із зобов'язанням повернути їй речі в тій же кількості і такого ж роду та якості в установленій

строк або до вимоги; 5) реальний договір, за яким одна особа передає іншій річ для забезпечення боргу, але з умовою, що заставаутримувач поверне ту ж саму річ в момент сплати боргу або припинення застави.

6. Реальний договір, що виникає внаслідок передачі однією особою речей, що визначені родовими ознаками, іншій особі у власність із зобов'язанням повернути їй речі в тій же кількості і такого ж роду та якості в установлений строк або до вимоги - це: 1) договір позики; 2) договір застави; 3) договір найму; 4) договір купівлі –продажу; 5) договір поклажі.

7. Реальний договір, за яким одна особа передає іншій особі певну річ у тимчасове безоплатне користування – це: 1) договір позики; 2) договір застави; 3) договір найму; 4) договір купівлі –продажу; 5) договір поклажі.

8. Реальний договір, за яким одна особа передає іншій річ для забезпечення боргу, але з умовою, що особа поверне ту ж саму річ в момент сплати боргу – це: 1) договір позики; 2) договір застави; 3) договір найму; 4) договір купівлі –продажу; 5) договір поклажі.

9. Найближча мета, задля якої укладається договір, називається: 1) умова; 2) строк; 3) кауза; 4) предмет; 5) наказ.

10. Двосторонній письмовий документ, який фіксував факт передачі кредитором певної суми грошей боржнику називався: 1) синграф; 2) хірограф; 3) стипуляція; 4) позика; 5) позичка.

11. Боргова розписка, що складалася від імені першої особи боржником і підписувалась ним мала назву: 1) синграф; 2) хірограф; 3) стипуляція; 4) позика; 5) позичка.

12. Відсуження третьою особою речі від покупця на підставі права, яке в неї було ще до передачі речі продавцем покупцеві – це: 1) стипуляція; 2) синграф; 3) хірограф; 4) манципація; 5) евікція.

13. Договір, за яким заможні люди передавали речі зі свого майна в користування іншим особам з метою заручитися їхньою підтримкою під час виборів чи інших політичних акцій – це: 1) прекарій; 2) пекулій; 3) стипуляція; 4) договір позики; 5) договір застави.

14. Договір, за яким дві або більше сторін погоджувалися спільно брати участь у досягненні якоїсь мети, дозволеної правом, корисної суспільству і самим товаришам, які брали у цьому участь – це: 1) прекарій; 2) договір товариства; 3) стипуляція; 4) договір позики; 5) договір застави.

15. Оголошення сторони, яка бажає укласти певний договір, про свій намір вступити в зобов'язально-правові відносини з іншою особою для досягнення якоїсь мети: 1) оферта; 2) мотив; 3) мета; 4) стипуляція; 5) акцепт.

16. Прийняття пропозиції укласти договір – це: 1) оферта; 2) мотив; 3) мета; 4) стипуляція; 5) акцепт.

17. Кредитор уклав шляхом складання боргової розписки договір позики з позикодавцем про надання зерна у мішках. Зерно зберігається на складі кредитора. З якого моменту є дійсним договір позики: 1) з моменту вивезення позичальником мішків зерна зі складу; 2) з моменту вручення кредитором боржнику ключа від складу; 3) з моменту укладення договору, складеного у формі боргової розписки?

18. Троє громадян Риму продали жителю з міста Болонья підробне намисто. Один з них, побоюючись викриття, поїхав до Болоньї і розповів обдуреному покупцю про обман і повернув усю суму, отриману за намисто. Чи може обманутий покупець пред'явити позов проти двох інших зловмисників?

19. Ознайомтеся із уривком з Дигест Юстиніана: «З мого даху вітром знесло черепицю, і вона нанесла шкоду сусідові. Сила вітру є сила божественна. Чи буде звільнений

у даному випадку від відповідальності власник будинку, з даху якого упала черепиця?

20. Гай зобов'язався виконати замовлення на будівництво корабля, включив у кошторис вартість необхідного матеріалу, який він закупив самостійно. За ніч до здачі роботи на верфі трапилася пожежа і корабель згорів. Замовник відмовився оплатити роботу, посилаючись на неотримання ним результату. Чи є правомірною відмова замовника від оплати робіт?

21. Організуючи весілля сина, римський громадянин взяв у сусіда золотий посуд. Однак після весілля з'ясувалося, що посуд був викрадений кимось із запрошених гостей. Власник посуду вимагав виплатити вартість його вартість, а також сплати штрафу у чотирикратному розмірі. Чи буде задоволена висловлена вимога?

22. Публій, Авл, Семпроній і Клавдій уклали договір товариства з метою організації переробки шерсті і торгівлі готовим одягом. Кожен із товаришів вніс свою частку у спільний капітал товариства. У той же час Клавдій відкрив на власні кошти фабрику по переробці деревини, але збанкрутів і, рятуючись від кредиторів, утік. Розлючені кредитори звернулися до членів товариства, що залишилися, із вимогою про сплату боргів Клавдія. Чи є законною така вимога? Чи можуть, наприклад, кредитори вимагати виплатити їм частку Клавдія у майні товариства?

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.

2. Гончаренко В.О. Система договорів римського права та деякі питання її рецепції в сучасному цивільному законодавстві України / В.О. Гончаренко // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3 (15). – С. 121-125.

3. Гончаренко В.О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / В.О. Гончаренко. – Одеська нац. юридична академія. – О. – 2005. – 19 с.

4. Гужва А. М. Формули «quod interest», «qanti interest» у договорі найму за римським правом / А.М. Гужва // Актуальні проблеми держави і права. – Випуск 51. – Одеса. – 2009. – С. 14-17.

5. Дихта Я.М. Поняття та характерні риси договору доручення за римським приватним правом // Актуальні проблеми держави і права. – Випуск 51. – Одеса. – 2009. – С. 17-21.

6. Дыхта Н. Договор поручения в римском частном праве и его рецепция в гражданском праве Украины / Н. Дыхта // *Legeasiviata*. – Martie, 2014. – С. 51-55.

7. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсисянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.

8. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.

9. Коссак В. Рецепція положень римського права про іпотеку в законодавство України / В. Коссак // Римське право та правова культура Європи. – Люблін: Вид. Люблінського католицького ун-ту. – 2009. – С. 63-67.

10. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
11. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
12. Малков А.Д. Сущность договора в римском праве / А.Д. Малков // Древнее право. – 1999. - № 1 (4). – С.180-187.
13. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
14. Олійник О.С. Договір як підстава виникнення зобов'язальних правовідносин Стародавнього Риму / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – Випуск XXX. – Івано-Франківськ: Плай. – 2012. - С. 111-123.
15. Олійник О.С. Формування категорії «договір» в римському приватному праві / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст] : Збірник наукових статей. Випуск 38. - Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2015. – С. 44-56.
16. Олійник О.С. Історико-правові та гносеологічні передумови до формування поняття «договір» у праві та законодавстві / Договір як універсальна форма правового регулювання : монографія / за заг. ред. В.А. Васильєвої. – Івано-Франківськ. – 2016. – 399 с. (С. 13 – 28).
17. Олійник О.С. Історичні передумови поділу договорів на реальні та консенсуальні на прикладі права Стародавнього Риму / О.С. Олійник // Матеріали круглого столу кафедри цивільного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (27 червня 2014 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ, 2014. – С. 34-39.
18. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
19. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
20. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
21. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
22. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
23. Полдников Д.Ю. Понятие и значение pactum у глоссаторов/ Д.Ю. Полдников // Древнее право. -2004. - №.2 (14). – С. 25-29.
24. Седаков С.Ю. Понятие contractus в римском предклассическом праве /С.Ю. Седаков // Древнее право. – IUS ANTIQUUM. - 1997. - № 1 (2). – С. 49-55.
25. Солопов А.И. Этимология и первоначальное значение латинского *culpa* / А.И. Солопов // Древнее право. 1998. № 1 (3). – С. 38-42.
26. Сєверова Є.С. Представництво за римським правом та його рецепція у новому Цивільному кодексі України / Є.С. Сєверова // Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики». – 2012. – Випуск 12. – С. 97-100.

27. Северова Є.С. Інститут представництва у Стародавньому Римі / Є.С. Северова // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – С. 283-285. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v25/65.pdf>

28. Северова Є.С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Є.С. Северова. - Одеса. – 2004. – 194 с.

29. Скрейпек М. Римське коріння договору схову в чеському праві / М. Скрейпек // Римське право та правова культура Європи. – Люблін: Вид. Люблінського католицького ун-ту. – 2009. – С. 68-76.

30. Цюра В. Генеза дослідження інституту представництва у зарубіжній правовій доктрині / В. Цюра // Національний юридичний журнал: теорія і практика. – Серпень, 2016. – 129-132. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/29.pdf>

ТЕМА 12.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПОЗАДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ. КВАЗІКОНТРАКТИ.

Наука Римського права виділяє певні випадки виникнення зобов'язань, які схожі на контрактні, але одночасно не є такими. Ці зобов'язання виникали при відсутності контракту між сторонами, але по суті та змісту мали правове значення як контракти. Тому, розуміючи, що дану групу зобов'язань не можна назвати контрактами, римляни дали їм назву – зобов'язання ніби з контрактів (квазіконтракти). Особливості цих зобов'язань полягали в тому, що у випадку виникнення певного спору, останній вирішувався таким же чином, як і в тому випадку коли між сторонами був укладений відповідний контракт.

Гай у своїй праці «Aurea» вирізняє зобов'язання, що виникають із контрактів, з деліктів, а всі інші випадки об'єднує в загальну групу, до якої й входять квазіконтракти. Підставами виникнення таких відповідей зазвичай слугували односторонні правочини або інші юридичні факти, що не належали ні до договорів, ні до деліктів. Основними видами квазіконтрактів були зобов'язання, що виникали із ведення чужих справ без доручення та зобов'язання із безпідставного збагачення. Тому, в межах вказаної теми необхідно засвоїти поняття квазіконтрактів за римським приватним правом, з'ясувати їх правову природу, визначити правовий статус сторін у вказаних зобов'язаннях, а також правові наслідки здійснення відповідних зобов'язань.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- 1. Поняття та види зобов'язань ніби з контракту.**
- 2. Правова характеристика ведення чужих справ без доручення.**
- 3. Правова характеристика зобов'язання з безпідставного збагачення. Кондикції в римському приватному праві.**

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

- 1. За яких умов виникало зобов'язання із вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без доручення?**

2. Якими були права та обов'язки гестора та домінуса у зобов'язаннях із вчинення дії в чужому майновому інтересі?

3. Які витрати та за яких умов був зобов'язаний відшкодувати домінус гестору?

4. Яким видом позову був наділений гестор проти домінуса та за яких умов?

5. Які положення римського приватного права про безпідставне збагачення були реципійовані у сучасному праві України?

6. Назвіть вид позову, що виникає із безпідставного збагачення?

7. Які умови (підстави) виникнення зобов'язання із безпідставного збагачення визнавалися римським приватним правом?

8. Яким чином розмежовувалися позови про безпідставне збагачення за предметом позову?

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Зобов'язання, договір, контракт, квазіконтракт, позадоговірне зобов'язання, кондикційний позов, доручення, гестор, домінус, безпідставне збагачення.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. До зобов'язань ніби з договорів римське право відносило такі категорії зобов'язань: 1) вербальні контракти; 2) ведення чужих справ з дорученням; 3) зобов'язання з безпідставного збагачення; 4) зобов'язання із законного збагачення; 5) договір доручення.

2. Назвіть правові ознаки зобов'язання із ведення чужих справ без доручення: 1) фактичне ведення чужих справ без доручення; 2) турбота про чужу справу повинна мати доцільний, господарсько-виправданий характер; 3) ведення чужих справ - відносини безоплатні; 4) ведення чужих справ - відносини оплатні; 5) ведення справи повинно здійснюватись за рахунок гестора; 6) фактичне ведення чужих справ з дорученням; 7) турбота про чужу справу не повинна мати доцільного, господарсько виправданого характеру.

3. Назвіть основні категорії кондикційних позовів з безпідставного збагачення: 1) позов про повернення одержаного від крадіжки; 2) позов про набуття за несправедливою підставою; 3) позов про повернення наданого, мета якого не здійснилася; 4) добросовісний позов; 5) позов про набуття за справедливою підставою; 6) справедливий позов; 7) позов про відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Берестова І.Е. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави: автореф. дис.канд.юрид.наук : 12.00.03 / І.Е. Берестова. – Х.: 2004. – 20 с.

2. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.

3. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.

4. Зубар В.М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення[текст] : дис.канд.юрид.наук : 12.00.03/ В.М. Зубар. – К.: 2001. – 178 с.

5. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.

6. Макаруч В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макаруч. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
7. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
8. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
9. Памятники римського права: Закони XII таблиц; Інституції Гая; Дигести Юстиніана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
10. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
11. Пучкова Г.В. Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного набуття або збереження майна за римським приватним правом та їх рецепція в у цивільному законодавстві України / Г.В. Пучкова. – Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Одеса. 2007. – 20 с.
12. Рогач О.Я. Право на вчинення дій у інтересах іншої особи без її доручення / О.Я. Рогач// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2006. - № 6. – С. 146-147.
13. Чепис О.І. Інститут negotiorum gestio в сучасному цивільному праві України / О.І. Чепис // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. - № 1. – С. 119-122.

ТЕМА 13.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ ІЗ ПРАВОПОРУШЕНЬ (ДЕЛІКТИ). КВАЗІДЕЛІКТИ.

Зобов'язання у римському приватному праві могли виникати із правопорушень, що позначалися терміном (ex delicto). Приватне правопорушення відрізнялося від кримінального правопорушення тим, що порушник переслідується за ініціативою приватної особи, в той час як кримінальне правопорушення зачіпає інтереси суспільства в цілому.

Незважаючи на те, що з часів Законів XII таблиць і до періоду імперії римська система приватних деліктів зазнала значних змін і напрацьовані преторами та юристами положення поступово пом'якшили казуїстичний характер давнього права в частині деліктів, однак, римським правом не було вироблено загального принципу, в силу якого відшкодуванню підлягала би будь-яка майнова шкода, спричинена протиправним діянням. Навпаки, діяння визнавалося деліктом лише за наявності відповідної норми про протиправність такого діяння. Тобто, діяння визнавалося деліктом в силу прямої вказівки закону чи розпорядження претора.

З огляду на це, система деліктів у Римі була на перших порах достатньо розгалуженою, однак єдиного поняття делікту вироблено не було. Тим не менше, в ході історичного розвитку зобов'язань із деліктів склалися певні риси, загальні для всіх деліктів та позовів з них, які й визначили тим самим зміст зобов'язань з деліктів. Досліджуючи позадоговірні зобов'язання, особливо в частині деліктів, слід сказати, що в сучасний період відбулося переосмислення уявлень про них. Тому, окремі види деліктів, які в римському праві відносилися до сфери приватного права, в сучасний період відносяться до сфери публічного права, зокрема, це стосується крадіжки, пограбування.

Крім того, зобов'язання могли виникнути ніби з правопорушень (відповідальність судді за заздалегідь несправедливе рішення; відповідальність за небезпечне виставлення чи підвищення речей; відповідальність за виливання чи викидання на дорогу суспільного проїзду; відповідальність господарів готелів, кораблів за пошкодження чи викрадення речей клієнтів та пасажирів). Це є правові інститути, що були розроблені, власне, римськими юристами, хоча в подальшому вони трансформувалися у деліктні зобов'язання і втратили своє самостійне значення. Слід пам'ятати, що позов ніби з правопорушення міг пред'явити не лише потерпілий, а й будь-хто із громадян – позов в інтересах народу. По суті, зобов'язання ніби з деліктів включають гіпотези винної поведінки, що переслідуються за допомогою преторських позовів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Поняття делікту у римському приватному праві, його характерні ознаки та види.
2. Правова характеристика окремих видів деліктів.
3. Закон Аквілія у римському приватному праві.
4. Система квазіделіктів у римському приватному прав.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Наведіть приклади публічних деліктів та приватних деліктів, посилаючись на норми Законів XII таблиць.
2. Назвіть особливості ноксальної відповідальності у римському приватному праві.
3. Яким чином поділялися позови з деліктів у Інституціях Гая?
4. Яким чином визначалася «iniuria» у Законах XII таблиць та у преторському праві?
5. У чому полягає значення Закону *lex Cornelia de iniuriis* для розвитку інституту «iniuria» у римському приватному праві?
6. Охарактеризуйте значення Закону Аквілія для розвитку інституту відшкодування шкоди в цивільному праві.
7. Наведіть приклади квазіделіктів за римським приватним правом та їх правові наслідки.

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Ноксальна відповідальність, делікт, приватний делікт, публічний делікт, крадіжка, грабіж, особиста образа, квазіделікт, загроза, обман, пограбування, шахрайство.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Зобов'язання пов'язані з правопорушенням – це: 1) деліктні зобов'язання; 2) договірні зобов'язання; 3) цивільні зобов'язання; 4) кримінальні зобов'язання; 5) протиправні зобов'язання.
2. Зобов'язання з недозволених дій, які виходили за межі переліку деліктів: 1) квазіделікти; 2) приватні делікти; 3) цивільні делікти; 4) позаделіктні зобов'язання; 5) зобов'язання ніби з договорів.
3. Співучасть у зобов'язанні, коли декілька осіб бажають виступати як кредитори, однак з умовою, щоб кожний з них мав усі права самостійного кредитора називалася: 1) кореальна співучасть; 2) акцесорна співучасть; 3) договірна співучасть; 4) стипуляторна співучасть; 5) безпредметна співучасть.

4. Позов проти домовладки винної підвладної особи або раба мав назву: 1) преторський; 2) ноксальний; 3) вербальний; 4) літеральний; 5) консенсуальний.

5. Деліктом визнавалися і мали наслідком відповідальність тільки ті правопорушення, що в законі визначалися як: 1) особиста образа; 2) крадіжка; 3) неправомірне знищення або пошкодження чужого майна; 4) вбивство вбивство домовладки; 5) неправомірне знищення свого майна; 6) продаж у рабство; 7) зрада держави.

6. Під час нападу групи рабів-утікачів на римське містечко був пограбований і спалений місцевий готель. Господар готелю залишився живим, але щодо нього було подано ряд позовів постояльцями готелю, які в результаті нападу втратили своє майно, тому хотіли відшкодування заподіяних збитків. Чи є правомірними такі позови до власника готелю?

7. На відкритій площадці влітку цирульник брив бороду рабові. Поряд із площадкою розмістилося декілька молодих осіб, які грали у м'яч. Один із них необережно кинув м'яч, попавши прямо по руці цирульника, який внаслідок цього наніс рабові тяжке ушкодження. Дайте відповідь на наступні питання: хто є винним у заподіяному? Яку відповідальність згідно Закону Аквілія понесе винна особа? Які були б наслідки, якби раб помер? Чи змінилася б ситуація, якщо б замість раба була вільна особа? Якщо б цирульником був раб, який брив вільну людину, а м'яча кинув також раб?

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Безклубий І. Зобов'язання з деліктів у Стародавньому Римі / І. Безклубий // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. – Юридичні науки. – Випуск 74-76. – 2007. – С. 115-117.

2. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.

3. Гетьман-Павлова І.В. Народные иски из квазиделиктов в римском праве/ И.В. Гетьман-Павлова // Государство и право. – 2007. - № 5. – С. 101-108.

4. Гусаков А. Деликты и договоры как источники обязательств в системе гражданского права древнего Рима / А. Гусаков. – М.: Юрист. – 1896. – 246 с.

5. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.

6. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.

7. Марей А.В. Iniuria в системе римских частных деликтов. D. 47.10: проблемы перевода и интерпретации // В кн.: Дигесты Юстиниана / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Том VIII: Статьи и указатели. — М.: Статут, 2006. С. 160-169.

8. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.

9. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.

10. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.

11. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.

12. Памятники римського права: Закони XII таблиц; Інституції Гая; Дигести Юстиніана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
13. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб. та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
14. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. — К.: Юрінком-Інтер, 2009. — 528 с.

ТЕМА 14. **СПАДКОВЕ ПРАВО В РИМСЬКІЙ ДЕРЖАВІ**

Римське спадкове право пройшло довгий та складний шлях розвитку, що був нерозривно пов'язаний з розвитком уявлень про власність та сімейні відносини у Римі. В міру того, як індивідуальна приватна власність звільнялася від пережитків сімейної власності, у спадковому праві послідовно виражається принцип свободи заповідальних розпоряджень. Із витісненням агнатичних відносин когнатичними формуються підходи спадкування за законом. Разом з тим, римські юристи зуміли віднайти способи поєднання свободи заповітів та інтересів спадкоємців за законом шляхом формування права на обов'язкову частку у спадщині.

Основні інститути римського спадкового права були сприйняті цивільними правом інших правових систем і застосовуються й сьогодні. Саме римському приватному праву ми завдячуємо виробленню поняття спадкування як універсального правонаступництва, в силу якого до спадкоємця переходять не тільки єдиним комплексом майнові права й обов'язки спадкодавця, але й накладається відповідальність за рахунок власного майна за борги спадкодавця. Тобто, продовжується в особі спадкоємця юридична особистість спадкодавця. Поряд з ідеєю універсального правонаступництва римське приватне право виробило поняття сингулярного правонаступництва у випадку смерті, поняття заповідальних відказів, в силу яких певні особи набували належне заповідачу майно, не стаючи при цьому зобов'язаним суб'єктом.

В межах римського права було розроблено ряд положень про підстави спадкування, порядок набуття спадщини, черговість спадкування, особливості спадкування за заповітом. Саме вказані положення становлять основу відповідної теми та мають бути розглянуті студентами.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

- 1. Основні етапи розвитку римського спадкового права.**
- 2. Поняття та види спадкування.**
- 3. Правова характеристика спадкування за заповітом.**
- 4. Правова характеристика спадкування з законом.**
- 5. Відкриття та прийняття спадщини.**
- 6. Види розпоряджень на випадок смерті (легати, фідейкоміси).**

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

- 1. Що входило до складу спадкової маси?*
- 2. Чим відрізнялася спадкова трансмісія від спадкування за правом представлення?*

3. Дайте визначення легату та фідеїкомісу та наведіть відмінності між ними.

4. У чому полягає відмінність між заповідальним відказом та відмовою від спадщини?

5. Які види заповітів були відомими у римському приватному праві? Чи допускалося укладення заповіту в усній формі?

6. Наведіть приклади рецепції римського спадкового права у сучасному праві України?

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ:

Спадкування, спадкове право, спадкодавець, спадкоємець, спадщина, спадкова маса, універсальне правонаступництво, сингулярне правонаступництво, заповіт, постум, субститут, спадкова трансмісія, легат, заповідальний відказ, фідеїкоміс, виморочний спадок.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Після смерті Феста був оголошений заповіт, в якому він заповідав все своє майно своїй дружині, але не вказав її імені. Заповіт був визнаний недійсним. Хто успадкує майно Феста, якщо у нього є емансипований син, донька, яка заміжня, і два брати?

2. Дочка Марка в сімнадцятирічному віці, незважаючи на незгоду батька, взяла шлюб. Через 20 років батько помер і залишив заповіт, згідно з яким дочці нічого не заповідано. Чи має дочка право на обов'язкову частку спадщини? Якщо так, то яким є розмір цієї обов'язкової частки?

3. Виражене в законній формі розпорядження власника своїм майном на випадок смерті – це: 1) закон; 2) доручення; 3) позов; 4) заповіт; 5) вказівка.

4. Усіх потенційних спадкоємців Юстиніан розділив на... класів: 1) 5; 2) 6; 3) 10; 4) 6; 5) 8.

5. Розпорядження спадкодавця у заповіті про надання будь-якої майнової вигоди за рахунок спадкового майна третій особі – це: 1) легат; 2) спадкова трансмісія; 3) заповіт; 4) доручення; 5) наказ.

6. Неформальні, словесні або письмові прохання особи, яка помирає, до спадкоємця передати щось іншій особі – це: 1) легат; 2) спадкова трансмісія; 3) заповіт; 4) доручення; 5) фідеїкоміси.

7. Легат дамнаційний – це: 1) легат за яким спадкоємець зобов'язувався тільки дозволити легатарію взяти відписану йому річ; 2) легат за яким спадкоємець зобов'язувався не дозволити легатарію взяти відписану йому річ; 3) легат за яким одному з декількох спадкоємців давалася певна річ додатково до спадкової частки; 4) легат за яким легатарію надавалося тільки право вимагати від спадкоємця виконання волі спадкодавця; 5) легат, який встановлювався за допомогою слів і містив розпорядження про передачу певної речі або сервітуту.

8. Форма стародавнього заповіту який здійснювався перед фронтом війська під час походу або перед боєм, тобто, знову ж таки перед народом – це: 1) тестамент; 2) постулат; 3) воєнний заповіт; 4) народний заповіт; 5) фронтовий заповіт.

9. Наступництво, за яким до спадкоємців переходили права і обов'язки спадкодавця мало назву: 1) законне; 2) універсальне; 3) сингулярне; 4) цивільне; 5) майнове.

10. Римське право розрізняло такі види субституцій: 1) законна; 2) звичайна; 3) спеціальна; 4) дитяча; 5) доросла; 6) ніби дитяча; 7) ніби доросла.

11. Заповіт може стати недійсним через деякий час з таких причин: 1) внаслідок обмеження правоздатності; 2) якщо заповіт буде анульований самим спадкодавцем шляхом

заяви в суді; 3) якщо спадкодавець укладає новий заповіт; 4) якщо спадкоємець одружитися; 5) якщо у спадкоємця виявиться нерухоме майно; 6) якщо спадкове майно було не якісне; 7) внаслідок народження дитини у спадкоємця.

12. Спадкування за законом мало місце в таких випадках: 1) за відсутності заповіту; 2) за наявності заповіту; 3) визнання заповіту недійсним; 4) смерті спадкоємців; 5) наказу претора; 6) за наявності побажання спадкоємців; 7) внаслідок укладення угоди між спадкоємцями.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1997. — 20 с.

2. Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1997. — 175 с.

3. Васильченко В.В. Римське спадкове право на тлі права сучасного. Монографія / В.В. Васильченко. — Запоріжжя: ТОВ «Верже», 1999. — 130 с.

4. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. — К.: Атіка, 2007. -188 с.

5. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.

6. Дождев Д.В. Римское архаическое наследственное право / Д.В. Дождев // М.: Наука. - 1993. — 191 с.

7. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. — К.: Атіка, 2012. — 408 с.

8. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. — Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.

9. Ляпустина Е.В. Тайный фидеикомисс в Дигестах // В кн.: Дигесты Юстиниана / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Том VIII: Статьи и указатели. — М.: Статут, 2006. С. 136-144.

10. Морозов М.А. Византийские завещания XI в. и традиция римского наследственного права // Forum Romanum: Доклады III международной конференции «Римское частное и публичное право: многовековой опыт развития европейского права». Ярославль – Москва, 25–30 июня 2003 г. / Отв. ред. В.В. Дементьева. М. – 2003. — С. 54-58.

11. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. — М.: Статут, 2003. — 685 с.

12. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. — М: Юридическая литература, 1972. — 296 с.

13. Олійник О.С. Легати та їх обмеження в римському приватному праві / О.С. Олійник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (18–19 листопада 2016 року). — м. Харків. — 2016. — С. 10 – 13.

14. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. — Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.

15. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
16. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
17. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
18. Шишка Р. Б. Претенденти на спадщину та спадкоємці у спадковому праві України [Текст] / Р. Б. Шишка // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук. – практ. конф., присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна (25 травня 2013 р.). – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, Золота миля, 2013. – С. 46-55.

**ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО ІСПИТУ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА»**

1. Поняття, ознаки та значення римського приватного права в історії розвитку юриспруденції.
2. Поняття та система римського приватного права. Розмежування приватного і публічного права у Стародавньому Римі.
3. Періодизація розвитку Риму як держави та періоди розвитку римського права.
4. Правова характеристика цивільного (квіритського) права.
5. Правова характеристика права народів.
6. Правова характеристика преторського права.
7. Рецепція та проторецепція римського цивільного права.
8. Відмінність римського приватного права від права Стародавнього Риму.
9. Поняття та види джерел римського приватного права.
10. Правова характеристика звичаєвого права Стародавнього Риму. Види звичаїв.
11. Правова характеристика Законів XII таблиць як найдавнішої форми писаних звичаїв Стародавнього Риму.
12. Правова характеристика постанов народних зборів.
13. Сенатус-консульти як вид законів у Стародавньому Римі.
14. Імператорські конституції та їх види.
15. Загальна характеристика едиктів магістратів та преторської практики.
16. Форми діяльності римських юристів. Закон про цитування юристів.
17. Кодифікації римського приватного права та їх значення для розвитку приватного права.
18. Кодифікація Юстиніана та її значення.
19. Загальна характеристика Кодексу Юстиніана.
20. Правова характеристика Дигестів.
21. Загальна характеристика Інституцій та їх значення.
22. Загальна характеристика Новел.
23. Поняття особи в римському праві. Статуси осіб в Римській державі та правові наслідки їх змін.
24. Правова характеристика цивільної правоздатності та дієздатності в Римі.
25. Причини та форми обмеження дієздатності фізичних осіб в Римській державі.
26. Правове становище римських громадян.
27. Правове становище латинів. Види латинів. Латини Юніана.
28. Правове становище вільновідпущеників (лібертінів).
29. Правове становище перегринів.
30. Становлення правового інституту колонату та статус колонів в Стародавньому Римі.
31. Джерела рабства в Римській державі.
32. Становище раба в Римській державі. Умови відпуску рабів на волю.
33. Особливості виникнення та розвитку юридичних осіб у Стародавньому Римі.
34. Поняття, ознаки, види юридичних осіб в Стародавньому Римі.
35. Правове становище приватних корпорацій.

36. Загальна характеристика шлюбно-сімейних правовідносин в римському приватному праві.
37. Поняття шлюбу, його види та умови укладення.
38. Форми укладення шлюбу в Римській державі.
39. Припинення шлюбу в Римській державі.
40. Поняття сім'ї та її види.
41. Правова характеристика кровного споріднення за лініями та ступенями.
42. Реформи імператора Августа у сфері шлюбно-сімейних правовідносин.
43. Правова характеристика особистих відносин та майнових відносин подружжя.
44. Загальна характеристика відносин між батьками та дітьми.
45. Інститут батьківської влади та її особливості в Римській державі.
46. Встановлення та припинення батьківської влади в Римській державі. Узаконення та усиновлення.
47. Правова характеристика опіки та піклування в Римському приватному праві.
48. Відносини представництва в Стародавньому Римі.
49. Особливості здійснення саморозправи як досудового способу захисту порушених прав та її правові наслідки.
50. Правова характеристика виникнення суду та його види.
51. Правова характеристика легісакційного процесу.
52. Форми здійснення легісакційного процесу.
53. Формулярний процес та особливості його здійснення.
54. Формула та її складові елементи.
55. Екстраординарний процес та його особливості.
56. Загальна характеристика особливих засобів преторського захисту.
57. Поняття та види позовів в Римській державі.
58. Правова характеристика позовної давності.
59. Співвідношення законних строків та строків позовної давності в Римській державі.
60. Переривання та зупинення строків позовної давності та підстави для цього.
61. Поняття та види речей в римському приватному праві.
62. Поняття та види прав на речі в Стародавньому Римі.
63. Поняття та види володіння в Римі.
64. Формування поняття про право власності у Стародавньому Римі.
65. Поняття та зміст права власності.
66. Способи набуття та втрати права власності.
67. Правова характеристика захисту права власності.
68. Правова характеристика квіритської власності.
69. Правова характеристика преторської власності.
70. Правова характеристика власності перегринів.
71. Правова характеристика провінційної власності.
72. Правова характеристика спільної власності.
73. Припинення права власності.
74. Поняття та види прав на чужі речі.
75. Поняття та види сервітутів.
76. Правова характеристика емфітевзису.
77. Правова характеристика суперфіцію.

78. Поняття, призначення та основні риси заставного права.
79. Поняття застави та її види.
80. Правова характеристика фідучіарної застави.
81. Правова характеристика ручного закладу як форми застави.
82. Правова характеристика іпотеки.
83. Поняття, загальна характеристика зобов'язання в римському приватному праві.
84. Поняття та види зобов'язань в римському приватному праві.
85. Підстави виникнення зобов'язань.
86. Правова характеристика заміни сторін у зобов'язанні.
87. Новація та особливості її здійснення.
88. Правова характеристика цесії. Вади механізму цесії.
89. Переведення боргу на третю особу та його умови.
90. Правова характеристика зобов'язань з множинністю осіб.
91. Виконання зобов'язань та його умови.
92. Правова характеристика прострочення виконання зобов'язання в римському приватному праві.
93. Неможливість виконання зобов'язання в римському приватному праві та відповідальність боржника.
94. Підстави для притягнення боржника до відповідальності та звільнення від відповідальності.
95. Правова характеристика засобів забезпечення виконання зобов'язання.
96. Правова характеристика припинення зобов'язання, крім виконання.
97. Поняття договору в римському приватному праві та його значення.
98. Поняття та види договорів в римському приватному праві.
99. Поняття та види контрактів в римському приватному праві.
100. Правова характеристика угод, що не були контрактами.
101. Умови дійсності договорів.
102. Юридичні наслідки помилки при укладенні договору в римському приватному праві.
103. Правова характеристика змісту договору в Стародавньому Римі.
104. Умови договору та їх значення.
105. Поняття, види та правове значення строку в договорі.
106. Правова характеристика укладення договору в Стародавньому Римі.
107. Правова характеристика вербальних договорів.
108. Правова характеристика стипуляції.
109. Правова характеристика поруки.
110. Загальна характеристика літеральних договорів.
111. Загальна характеристика реальних договорів.
112. Правова характеристика договору позики в Стародавньому Римі.
113. Правова характеристика договору позички в Стародавньому Римі.
114. Відмінність договору позики від договору позички.
115. Правова характеристика договору зберігання (схову).
116. Поняття та різновиди договору зберігання.
117. Правова характеристика договору застави у Стародавньому Римі.
118. Загальна характеристика консенсуальних договорів.
119. Правова характеристика договору купівлі-продажу.

120. Правова характеристика договору найму речей.
121. Правова характеристика договору найму послуг.
122. Правова характеристика договору найму роботи (підряду).
123. Правова характеристика договору доручення.
124. Правова характеристика договору товариства.
125. Правова характеристика інномінальних (безіменних) договорів та їх види.
126. Правова характеристика договору міни.
127. Правова характеристика оціночного договору.
128. Пакти та їх види в римському приватному праві.
129. Поняття та види позадоговірних зобов'язань (зобов'язань ніби з контракту).
130. Правова характеристика ведення чужих справ без доручення.
131. Правова характеристика зобов'язання з безпідставного збагачення.
132. Поняття та загальна характеристика деліктних зобов'язань.
133. Поняття та види деліктів у Стародавньому Римі.
134. Правова характеристика кривди (особистої образи) в римському приватному праві.
135. Правова характеристика крадіжки.
136. Правова характеристика неправомірного знищення або пошкодження чужого майна.
137. Правова характеристика зобов'язань ніби з приватних деліктів (квезделіктів).
138. Основні поняття спадкового права.
139. Поняття та види спадкоємства в Римському приватному праві.
140. Характерні особливості римського спадкового права.
141. Основні етапи розвитку римського спадкового права.
142. Особливості спадкування за законом.
143. Черговість при спадкуванні за законом.
144. Правова характеристика спадкування за заповітом. Право на обов'язкову частку.
145. Поняття та види заповіту. Недійсність заповіту.
146. Правова характеристика прийняття спадщини та його наслідки.
147. Поняття та види легатів.
148. Сингулярне правонаступництво.
149. Встановлення та втрата легатів в римському приватному праві.
150. Правова характеристика фідеїкомісу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Амбарцумян К.М. Вплив римського права на сучасний інститут віндикації у цивільному праві України / К.М. Амбарцумян // Держава і право [Текст]: зб.наукових праць. Юридичні і політичні науки. - К.: Ін-т держави і права. – 2013.- вип. 61.- С. 171-178.
2. Антошкіна В. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку тлумачення правових норм крізь призму епох // Право України.-К.: Ін Юре, 2017.-№ 3 .-С. 126-137.
3. Балко О. О. Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Балко Олеся Олександрівна. – Львів, 2015. – 185 с.
4. Балко О.О. Місце інституту шлюбу в системі права Давнього Риму / О.О. Балко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 56. – С. 74–79.
5. Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения / М.Бартошек. — М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с.
6. Безклубий І. Зобов'язання з деліктів у Стародавньому Римі / І. Безклубий // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. – Юридичні науки. – Випуск 74-76. – 2007. – С. 115-117.
7. Безрук Л.О. Розвиток інституту іпотеки в Стародавньому Римі / Л.О. Безрук // Економіка. Фінанси. Право.- К. – 2009.- № 5 .- С.34-37.
8. Берестова І.Е. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави: автореф. дис.канд.юрид.наук : 12.00.03 / І.Е. Берестова. – Х.: 2004. – 20 с.
9. Бибииков А.И. Римское право: Практикум. Для студентов дневного и заочного отделений юридического факультета / А.И. Бибииков. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2006. – 124 с.
10. Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1997. – 20 с.
11. Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1997. — 175 с.
12. Васильченко В.В. Римське спадкове право на тлі права сучасного. Монографія / В.В. Васильченко. – Запоріжжя: ТОВ «Верже», 1999. – 130 с.
13. Вовк В.М. Римське право як феномен правової дійсності: Автореф. дис..д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Нац. акад. внутр. Справ. – Київ, 2011. – 32 с.
14. Вовк В.М. Порівняльна характеристика сучасного українського цивільного процесу та екстраординарного судового процесу в Римі / В.М. Вовк // Українське правосуддя: здобутки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2008 року. – Чернівці: Рута. – 2008. – С. 258-263.
15. Вовк В.М. Взаємозв'язок релігії, магії і права в римській культурі / В.М. Вовк // Часопис Київського університету права. – 2008. - № 4. – С. 24-29.
16. Вовк В.М. Система римського права / В.М. Вовк // Науковий вісник газети «Іменем Закону». – 2008. - № № 4. – С. 73-78.
17. Вовк В.М. Приватно-правова технологія древніх римлян як конструювання правової реальності / В.М. Вовк // Адвока. – 2009. - № 2. – С. 22-26.
18. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.

19. Вовк В.М. «Свої» і «чужі» як бінарна опозиція римської правової системи цінностей / В.М. Вовк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [Текст]: збірник наукових статей.-Ів.-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. В.Стефаника, 2010. – Вип. XXIII. – С. 3-10.
20. Вовк В.М. Юридична рівність у римському приватному праві / В.М. Вовк // Адвокат. - К., 2009. - № 6 - С. 29-33.
21. Гай. Институции : Кн. 1-4 / Гай; Пер. [с латин.] Ф. Дыдынского; Под ред. [и с введ.] Л. Л. Кофанова, В. А. Савельева; Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории, Центр изучения рим. права. — М. : Юристъ, 1997. – 368 с.
22. Гайдулін О.О. Процесуальні засоби судочинства по добрій совісті (iudicia bonae fidei) у Стародавньому Римі / О.О. Гайдулін //Вісник господарського судочинства.-К.:ІН ЮРЕ. - 2013. -1.- С. 98-104.
23. Гайдулін О.О. Судочинство по добрій совісті (Iudicia bonae fidei) : історичні витоки та перспективи дослідження / Гайдулін О.О. // Вісник господарського судочинства.-К.:ІН ЮРЕ. – 2012.- 6.- С. 176-181.
24. Гарридо Г.М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты / Г.М.Х. Гарридо. – Пер. с исп. Л.Л.Кофанов. – М.: Статут, 2005. – 812 с.
25. Гетьман-Павлова И.В. Народные иски из квазиделиктов в римском праве/ И.В. Гетьман-Павлова // Государство и право. – 2007. - № 5. – С. 101-108.
26. Гетьман-Павлова И.В. Народные иски в защиту интересов несовершеннолетних в римском праве /И.В. Гетьман-Павлова // История государства и права. - 2006. - № 7. - С. 45-47.
27. Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському праві та його рецепція у сучасному цивільному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2000. — 18 с.
28. Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському праві та його рецепція у сучасному цивільному праві України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеська держ. юридична академія. О., 2000. – 152 арк.
29. Гончаренко В.О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / В.О. Гончаренко. – Одеська нац. юридична академія. – О. – 2005. – 19 с.
30. Гончаренко В.О. Система договорів римського права та деякі питання її рецепції в сучасному цивільному законодавстві України / В.О. Гончаренко // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3 (15). – С. 121-125.
31. Гранін В.Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03/ В.Л. Гранін. – Одеса, 2005. – 20 с.
32. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права / Под ред. В.А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2003. – 496 с.
33. Гужва А. М. Формули «quod interest», «qanti interest» у договорі найму за римським правом / А.М. Гужва // Актуальні проблеми держави і права. – Випуск 51. – Одеса. – 2009. – С. 14-17.
34. Гусаков А. Деликты и договоры как источники обязательств в системе гражданского права древнего Рима / А. Гусаков. – М.: Юрист. – 1896. – 246 с.

35. Гутьєва В. В. Емфітевзис у римському праві та його рецепція у праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 19 с.
36. Давид Р. Основные правовые системы современности (сравнительное право): Пер.с.фр. – М.: Прогресс. – 1967. – 496 с.
37. Дихта Я.М. Поняття та характерні риси договору доручення за римським приватним правом // Актуальні проблеми держави і права. – Випуск 51. – Одеса. – 2009. – С. 17-21.
38. Дыхта Н. Договор поручения в римском частном праве и его рецепция в гражданском праве Украины / Н. Дыхта // *Legeasiviata*. – Martie, 2014. – С. 51-55.
39. Дихта Н.М. Універсальність представництва шляхом використання договору доручення / Н.М. Дихта // Науково-практична Інтернет-конференція «Актуальна юриспруденція». - 05.10.2017. - [Електронний ресурс]. - Режим д.: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1671%3A081017-11&catid=193%3A3-102017&Itemid=239&lang=ru
40. Дождев Д. В. Римское архаическое наследственное право / Д.В. Дождев . - Рос. АН, Ин-т государства и права. — М.: Наука, 1993. — 648 с.
41. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
42. Дождев Д. В. Основание защиты владения в римском праве / Д.В. Дождев. - РАН; Институт государства и права (Москва). — М., 1996. — 238 с.
43. Долгий С.А. Особливості правового статусу благодійних організацій за римським правом / С.А. Долгий //20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього [Текст]: матеріали XI науково-практичної конференції. - К.:Нац. академія управління. – 2011. - С. 288-290.
44. Достдар Р.М. Опіка та піклування: наслідки рецепції в сучасному цивільному законодавстві України та європейських країн /Р.М. Достдар // Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики». – 2012. – Випуск 12. – С. 79-81.
45. Дячук Л. Римське визначення шлюбу у візантійському праві / Л. Дячук // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т.Шевченка. Юридичні науки. – 2010 - № 83 – С. 25-32.
46. Дячук Л.В. Конкубінат у візантійському праві класичної доби / Л.В. Дячук // Держава і право. – 2011. – Випуск 53. – С. 128-133.
47. Дячук Л. В. Правове регулювання повторного шлюбу у римському та ранньовізантійському праві / Л. В. Дячук // Соціологія права. – 2011 - № 1 – С. 31-36.
48. Дячук Л.В. Попередні умови шлюбу у візантійському праві / Л. В. Дячук // Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис. – 2011. – № 2. – С. 13-17.
49. Дячук Л.В. Шлюбні табу у візантійській правовій культурі / Л. В. Дячук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Політологія. – 2011. – № 102. – С. 14-19.
50. Дячук Л.В. Волевиявлення суб'єктів шлюбу в класичний період історії візантійського права / Л. В. Дячук // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 146-152.
51. Дячук Л. В. Майнові відносини батьків і дітей у ранньовізантійському сімейному праві / Л. В. Дячук // Вісник Київського нац. університету ім.Т.Г.Шевченка. Сер.: Юридичні науки. – 10/2012. – Вип. 93. – С. 52-57.

52. Дячук Л. В. Батьківський пекулій у римській юриспруденції та в Дигестах Юстиніана / Л. В. Дячук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 16 -19.
53. Дячук Л. В. Дослідження проблем розлучення у римському та греко-римському праві в ранньонову та нову добу / Л. В. Дячук // Вісник Київського нац. університету ім.Т.Г.Шевченка. Сер.: Юридичні науки. –2013. – № 2(96). – С. 51-56.
54. Журба В.С. Інститут пекулія та його різновиди в римському приватному праві / В.С. Журба, І.Г. Козинець // Юність науки. – 2017: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 26-27 квітня 2017р.) : Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2017. – 612 с. – С. 361-363.
55. Загурский Л. Брак и конкубинат у римлян. / Л. Загурский. – Харьков, 1883. – 210 с.
56. Загурский Л. Учение об отцовской власти по римскому праву.- Харьков, 1885 – 185 с.
57. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ., 2008. – 216 с.
58. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та України: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ю.А. Задорожний. – Київський нац. ун-т внутр. справ. – К.: 2008. – 21 с.
59. Законы XII таблиц / Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории, Центрромантики; Сост. и перевод Л. Л. Кофанова; Отв. ред. В. И. Уколова. — М. : ИВИ, 1996. – 229 с.
60. Закорецька Л. Види прав на чужі речі: порівняльний аналіз за римським приватним правом та сучасним цивільним правом / Л. Закорецька //Право України.-К.: Ін Юре». – 2007.-№ 8. - С. 104-107.
61. Зубар В.М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення[текст] : дис.канд.юрид.наук : 12.00.03/ В.М. Зубар. – К.: 2001. – 178 с.
62. Институции Юстиниана / Ин-т всеобщ. истории Рос. акад. наук, Юрид. фак. Моск. гос. ун-та им. М. В. Ломоносова, Центр изучения рим. права; Пер. Д. Расснера; Под ред. Л. Л. Кофанова, В. А. Томсинова — М.: Зерцало, 1998. – 400 с.
63. Калюжний Р.А. Римське приватне право: Курс лекцій. - / Р.А. Калюжний. – К.: Истина, 2005. – 144 с.
64. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
65. Казанцев Л. Свободное представительство в римском гражданском праве. Историко-юридическое исследование. – К.:Университетская типография. - 1884. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kafedr.at.ua/_bd/5/547.pdf
66. Казанцев Л. Н. О разводе по римскому праву в связи с историческими формами римского брака. Период языческий / Л. Н. Казанцев. – Киев: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1892. – 247 с.
67. Качур В.О. Природні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі / В.О. Качур // Часопис Київського університету права. – 2010. - № 3. - С. 8-12.

68. Качур В.О. Соціальні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі / В.О. Качур // Часопис Київського університету права. – 2010. - № 4. - С. 23-27.
69. Колісниченко А. І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти, що навч. за напрямом політологія та правознавство / А.І. Колісниченко. - Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили. — Миколаїв: Видавництво МФ НаУКМА, 2002. — 274 с.
70. Коптев А.В. Римское право в архаическую эпоху / А.В. Коптев. – М., 2000. – 18 с.
71. Коссак В. Рецепція положень римського права про іпотеку в законодавство України / В. Коссак // Римське право та правова культура Європи. – Люблін: Вид. Люблінського католицького ун-ту. – 2009. – С. 63-67.
72. Кофанов Л.Л. Lex Valeria de provocatione, 509 г. до н. э. и начало разделения римского права на публичное и частное / Л.Л. Кофанов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. – 2001. - № 1 (8). - С. 31-36.
73. Кофанов Л.Л. Формирование системы римского права: к вопросу о причинах многовековой рецепции /Л.Л. Кофанов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. - 1999. - № 1 (4). - С. 56-62.
74. Кофанов Л.Л. Понятия lex и ius в римском архаическом праве/ Л.Л. Кофанов //Древнее право. IUS ANTIQUUM. 2003. - № 1 (11). - С. 40-53.
75. Кофанов Л.Л. Генезис преторского права в Риме IV в. до н.э./ Л.Л. Кофанов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. 2003. - № 2 (12). - С. 34-41
76. Кофанов Л.Л. Владение и собственность в Законах XII Таблиц / Л.Л. Кофанов // Древнее право. - 2000. - № 1. (6). – С. 35-44.
77. Кофанов Л.Л. Обязательственное право в архаическом Риме: долговой вопрос (VI–IV вв.) / Л.Л. Кофанов. – М.: Юрист. – 1994. – 240 с.
78. Кофанов Л.Л. Публичные сервитуты в Римской республике / Л.Л. Кофанов // Вестник древней истории. – 2008. - № 4. – С. 55-67.
79. Латинские юридические изречения / Е.И. Темнов (сост.). - М.: Юрист.- 1996.- 400 с.
80. Лубко І. Закони XII таблиц: Навч. посібник / І. Лубко. – Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – 64 с.
81. Лубко І. Основи римського практичного права: практичний посібник / І. Лубко. – Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – 92 с.
82. Ляпустина Е.В. Тайный фидеикомисс в Дигестах // В кн.: Дигесты Юстиниана / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Том VIII: Статьи и указатели. — М.: Статут, 2006. С. 136-144.
83. Майданик Н. Поняття і місце натуральних зобов'язань у приватному праві Стародавнього Риму / Н. Майданик //Юридична Україна.-К.: Юрінком Інтер. – 2007.- № 8 .- С. 64-69.
84. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посіб. для вищих навч. закладів / В.С. Макарчук – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України. — К.: Атіка, 2000. — 175 с.
85. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.

86. Макарчук В. С. Основи римського приватного права : навч. посіб. [вид. 2-ге, допов.]/ В. С. Макарчук. - К.: Атіка. Х. : Право. – 2015. – 256 с.
87. Малишев Б. Судова правотворчість у Стародавньому Римі та середньовічній Англії: порівняльний аналіз / Б.Малишев // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Юридичні науки. – 2007. – Вип. 74-76. – С. 37-39.
88. Малков А.Д. Сущность договора в римском праве / А.Д. Малков // Древнее право. – 1999. - № 1 (4). – С.180-187.
89. Марей А.В. Iniuria в системе римских частных деликтов. D. 47.10: проблемы перевода и интерпретации // В кн.: Дигесты Юстиниана / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Том VIII: Статьи и указатели. — М.: Статут, 2006. С. 160-169.
90. Морозов М.А. Византийские завещания XI в. и традиция римского наследственного права // Forum Romanum: Доклады III международной конференции «Римское частное и публичное право: многовековой опыт развития европейского права». Ярославль – Москва, 25–30 июня 2003 г. / Отв. ред. В.В. Дементьева. М. – 2003. – С. 54-58.
91. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
92. Народження юридичної науки: історія європейської цивілізації. Рим / За ред. Екогальярді У. – Х.: Фоліо. – 2015. – С. 289-295.
93. Новицкий И. Б. Римское право: Основы рим. гражд. права : [Учеб. пособие для юрид. фак. ИБП] / И.Б. Новицкий. - Ин-т бизнеса и политики. — М.: Хронограф, 1998. – 311 с.
94. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
95. Олійник О.С. Особливості формування агнатського та когнатського споріднення в римському суспільстві / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст]: Збірник наукових статей. – Випуск 34. – Івано-Франківськ. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – С. 163-174.
96. Олійник О.С. Конкубінат як різновид шлюбно-сімейних правовідносин в римському приватному праві / О.С. Олійник // «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 року). – Одеса, 2014. – С. 11-13.
97. Олійник О.С. Особливості правового регулювання майнових відносин подружжя в римському приватному праві / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст]: Збірник наукових статей. – Випуск 35. – Івано-Франківськ. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – С. 125-138.
98. Олійник О.С. Особливості припинення шлюбу в давньоримському суспільстві: теоретичний аспект / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст]: Збірник наукових статей. – Випуск 36. – Івано-Франківськ. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – С. 25-37.
99. Олійник О.С. Досудові способи захисту порушених прав у Стародавньому Римі / О.С. Олійник // Сучасний стан розвитку юридичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17-18 липня 2012 р.). – Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». – 2012. – С. 13-14.
100. Олійник О.С. Загальні положення про судову систему Стародавнього Риму / О.С. Олійник // Роль права у забезпеченні законності та правопорядку: Матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 31 серпня 2012 р.). – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2012. – С. 11-13.

101. Олійник О.С. Еволюція зобов'язальних правовідносин у Стародавньому Римі / О.С. Олійник // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Способи забезпечення реалізації та захисту прав людини у контексті євроінтеграції України» (м. Одеса, 20-21 липня 2012 року). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права». – 2012. – С. 59-61.

102. Олійник О.С. Історичні передумови поділу договорів на реальні та консенсуальні на прикладі права Стародавнього Риму / О.С. Олійник // Матеріали круглого столу кафедри цивільного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (27 червня 2014 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ, 2014. – С. 34-39.

103. Олійник О.С. Історико-правові та гносеологічні передумови до формування поняття «договір» у праві та законодавстві / Договір як універсальна форма правового регулювання : монографія / за заг. ред. В.А. Васильєвої. – Івано-Франківськ. – 2016. – 399 с. (С. 13 – 28).

104. Олійник О.С. Легати та їх обмеження в римському приватному праві / О.С. Олійник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (18–19 листопада 2016 року). – м. Харків. – 2016. – С. 10 – 13.

105. Онофрейчук В. Д. Прекарій у римському праві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1996. — 25 с.

106. Онофрейчук В. Д. Прекарій у римському праві: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1996. — 146 с.

107. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.

108. Орач Є. М. Римське приватне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. – К.: Ін Юре, 2012. – 392 с.

109. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.

110. Павленко Д. Принцип добросовістності в римському приватному праві та зобов'язальному праві України: порівняльний аналіз / Д. Павленко // Підприємництво, господарство і право. - К.: ТОВ «Гарантія» - 2006. №-8.- С. 129-132.

111. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.

112. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.

113. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.

114. Покровский И. А. История римского права / И.А. Покровский. - А.Д. Рудоквас (вступ.ст.,пер.с лат., науч.ред.и примеч.). — Изд. испр., с изм. — СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад», 1999. — 533 с.

115. Полдников Д.Ю. Понятие и значение pactum у глоссаторов/ Д.Ю. Полдников // Древнее право. -2004. - №.2 (14). – С. 25-29.

116. Публічна власність: проблеми теорії і практики : монографія / під заг. ред. В.А. Устименка / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. – 308 с.
117. Пучкова Г.В. Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного набуття або збереження майна за римським приватним правом та їх рецепція в у цивільному законодавстві України / Г.В. Пучкова. – Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Одеса. 2007. – 20 с.
118. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право: (Базовый учеб.): / И. Пухан, М. Поленак-Акимовская. – Пер. с македон. / Под ред. В. А. Томсинова; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Юрид. фак. — М.: Зерцало, 1998. – 324 с.
119. Рибачок В.А. Становлення інституту іпотеки та механізму оформлення іпотечних договорів за часів римського права / В.А. Рибачок // Часопис Київського у-ту права.-К. -2009.-3.-С.150-156.
120. Римське право і сучасність: матеріали 5-ї Міжнародної науково-практичної конференції. – 30-31 травня 2008 р. – Одеса: Фенікс. – 2008. – 292 с.
121. Римское право: практикум / сост. Афонасин Е.В. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://nsu.ru/classics/syllabi/practicum.htm>
122. Рогач О.Я. Право на вчинення дій у інтересах іншої особи без її доручення / О.Я. Рогач // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2006. - № 6. – С. 146-147.
123. Рудоквас А.Д. О правопреемстве при давностном владении (possessio ad usucapionem) / А.Д. // Древнее право. IUS ANTIQUUM. - 2002. № 2 (10). - С. 226-241.
124. Русу С. Д. Историко-правові передумови римського приватного права / С.Д. Русу // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3. - С. 12-16.
125. Русу С.Д. Делікти в цивільному праві України: Навчальний посібник / Русу С.Д. – Хмельницький: Видавництво НАПВУ, 2001.– 164 с.
126. Савельев В.А. Dominium и proprietas в римских юридических источниках классического периода / В.А. Савельев // Древнее право. - №1. – 1996. – С. 112–123.
127. Савельев В.А. Владение solo animo в римском классическом праве / В.А. Савельев // Древнее право. IUS ANTIQUUM. - 1999. - № 2 (5). - С. 7-17.
128. Святоцька В. Адвокатська професія в античних країнах / В. Святоцька // Вісник Львівського ун-ту. – 2009. – Вип. 49. – С. 54-59.
129. Северова Є.С. Представництво за римським правом та його рецепція у новому Цивільному кодексі України / Є.С. Северова // Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики». – 2012. – Випуск 12. – С. 97-100.
22. Северова Є.С. Інститут представництва у Стародавньому Римі / Є.С. Северова // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – С. 283-285. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v25/65.pdf>
130. Северова Є.С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Є.С. Северова. - Одеса. – 2004. – 194 с.
131. Северова О.С. Формування та розвиток інституту представництва у Стародавньому Римі // Актуальні проблеми політики. – Одеса: 2000. - № 9. – С. 350.
132. Седаков С.Ю. Понятие contractus в римском предклассическом праве /С.Ю. Седаков // Древнее право. – IUS ANTIQUUM. - 1997. - № 1 (2). – С. 49-55.

133. Сліпченко С. О. Римське приватне право в таблицях / С.О. Сліпченко, Р.Б. Шишка. – Національний ун-т внутрішніх справ. — Х., 2001. — 252 с.
134. Смирин В.М. Свобода раба и рабство свободного / В.М. Смирин // Вестник древней истории. – 2000. - № 2. – С. 56-63.
135. Сологубова Е.В. Доказательства в римском гражданском процессе / Е.В. Сологубова // Вест. МГУ. Серия 11. Право. № 3. – 1994. С. – 70–78.
136. Сологубова Е.В. Процессуальное правопреемство в римском праве / Е.В. Сологубова // Вест. МГУ. Серия 11. Право. № 3. – 1995. – С. 57–65.
137. Солопов А.И. Этимология и первоначальное значение латинского *culpa* / А.И. Солопов // Древнее право. 1998. № 1 (3). – С. 38-42.
138. Спиченко Н.К. Правовое положение городского вольноотпущенника в эпоху Римской империи / Н.К. Спиченко // Вестник древней истории. – 2006. - № 3. – С. 38.
139. Томсинов В.А. Рецепция римского права в Западной Европе в средние века: постановка проблемы / В.А. Томсинов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. - 1998. - № 1 (3). - С. 169-175.
140. Томсинов В.А. Значение римского права в общественной жизни западной Европы в XI – XIII вв. / В.А. Томсинов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. - 1997. - № 1 (2). - С. 112-119.
141. Федосеев П.М. Інститут поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / П.М. Федосеев. – Нац. ун-т внутр. справ. – Х.: 2003. – 19 с.
142. Федущак-Паславська Г. Джерела та основні риси приватного права у Європі періоду середньовіччя / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету: серія юрид. – 2011. - вип. 54. – С. 89-96.
143. Федущак-Паславська Г. Становлення і розвиток правових конструкцій у Давньому Римі / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського ун-ту. Серія: юридичні науки. – 2011. – Вип. 52. – С. 120-126.
144. Харитонов Є. О. Приватне право у Стародавньому Римі: Навч. посібник. / Є.О. Харитонов. — О.: АО БАХВА, 1996. — 160 с.
145. Харитонов Є.О. Становлення інституту представництва в цивільному законодавстві України / Є.О. Харитонов // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – Вип. 1 (1). – 2014. – С. 170-176.
146. Харитонов Є.О. Рецепція римського-приватного права. Теоретичний та історико-правові аспекти. / Є.О. Харитонов. – Одеса. – 1997. – 258 с.
147. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики / Є.О. Харитонов // Вісник Академії правових наук. – 1998. - № 2 (13). – С. 107-108.
148. Хвостов В. М. Система римского права: Учебник. — / В.М. Хвостов. - М.: Спартак, 1996. — 52 2с.
149. Цюра В. Генеза дослідження інституту представництва у зарубіжній правовій доктрині / В. Цюра // Національний юридичний журнал: теорія і практика. – Серпень, 2016. – 129-132. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/29.pdf>
150. Чепис О.І. Інститут *negotiorum gestio* в сучасному цивільному праві України / Чепис О.І. // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. - № 1. – С. 119-122.

151. Черниловский З. М. Римское частное право: Элементарный курс / З.М. Черниловский. — М.: Новый Юрист, 1997. — 224 с.
152. Шишка Р. Б. Претенденти на спадщину та спадкоємці у спадковому праві України [Текст] / Р. Б. Шишка // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук. – практ. конф., присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна (25 травня 2013 р.). – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, Золота миля, 2013. – С. 46-55.
153. Штаммлер М. Задачи по римському праву. Пособие при изучении системы римского гражданского права / М. Штаммлер. – Одеса. – 1904. – 135 с.